

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.І. ПИРОГОВА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ТА
МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я
Кафедра педагогіки та психології**

Кваліфікаційна праця на правах рукопису

ПАРИЦЬКА КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

«Сімейний конфлікт та його значення для соціалізації дітей та підлітків»

Освітньо-професійна програма «Психологія»,

Спеціальність 053 «Психологія»

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, доцент

Мельник Віктор Мирославович

ВІННИЦЯ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ	6
1.1. Сімейний конфлікт як соціально-психологічне явище	6
1.2. Типи сімейних конфліктів	24
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2. ФОРМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ	35
2.1. Форми соціалізації дітей і підлітків в умовах сімейного конфлікту	35
2.2. Інструменти соціалізації дітей та підлітків в умовах сімейного конфлікту	39
Висновки до другого розділу	46
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ	49
3.1. Вплив сімейного конфлікту на соціалізацію дітей	49
3.2. Вплив сімейного конфлікту на соціалізацію підлітків	56
Висновки до третього розділу	63
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах трансформації соціальних цінностей, зростання темпу життя, воєнного стану, економічної нестабільності та інформаційного перенасичення інститут сім'ї зазнає значних змін. Все частіше спостерігаються напруження у родинних стосунках, що нерідко виливаються у конфліктні ситуації. Особливо чутливими до сімейних конфліктів є діти та підлітки, для яких родина відіграє провідну роль у процесі первинної соціалізації-засвоєнні норм, правил моделей поведінки та формуванні базових установок щодо світу й інших людей.

Зростання кількості розлучень, збільшення випадків домашнього насильства, нестабільність родинних відносин- усе це актуалізує необхідність вивчення механізмів впливу конфліктів в сім'ї на процеси соціалізації. Особливої уваги набуває питання, як саме конфліктні стосунки між батьками або іншими членами родини впливають на здатність дітей та підлітків до ефективної інтеграції в соціальне середовище, формування адекватних моделей поведінки, розвитку емоційного інтелекту та самооцінки.

Сімейні конфлікти, особливо хронічні чи деструктивні, здатні істотно впливати на емоційний стан дитини, її самооцінку, комунікативні навички та здатність адаптуватися до соціального середовища. У свою чергу, позитивне чи конструктивне вирішення конфліктів може стати для дитини важливим прикладом моделі здорової взаємодії та основою для формування стресостійкості, емпатії, навичок розв'язання проблеми.

Об'єкт дослідження: сімейний конфлікт.

Предмет дослідження: сімейний конфлікт та його значення для соціалізації дітей та підлітків.

Мета: охарактеризувати значення сімейного конфлікту для соціалізації дітей та підлітків.

Для виконання поставленої мети мною виконувався ряд **завдань:**

1. Сформулювати теоретичні засади дослідження сімейного конфлікту.
2. Класифікувати форми та інструменти соціалізації дітей і підлітків.
3. Конкретизувати впливи сімейних конфліктів на соціалізацію дітей та підлітків.

Для реалізації поставлених завдань ми застосовували певні **методи дослідження:**

1. Структурно-функціональний метод допоміг мені створити основні типології та класифікації сімейних конфліктів.
2. Системний метод сприяв узагальненню отриманих результатів дослідження.
3. Психодіагностичний підхід використовувався для пояснення сутності сімейних конфліктів.
4. Антропологічний підхід застосовувався для пояснення явища соціалізації у формальному та інструментальному напрямках.

Також, у роботі авторкою за допомогою структурно-функціонального методу було виокремлено наступні основні складові дослідження значення сімейних конфліктів для соціалізації дітей та підлітків, а саме:

1. Форма (процесуальна складова взаємодії явища сімейного конфлікту та його значення для соціалізації дітей та підлітків).
2. Інструмент (методична складова цієї взаємодії, яка визначає способи (методи) впливу сімейного конфлікту на соціалізацію дітей та підлітків).
3. Вплив (позначає собою якісний результат значення форми та інструментів соціалізації дітей та підлітків в умовах сімейного конфлікту).

Таким чином, розкриття двох основних складових значення сімейного конфлікту для соціалізації дітей та підлітків у другому розділі, зокрема у підрозділах 2.1 та 2.2, дає нам змогу повноцінно розкрити сам вплив, який сімейний конфлікт може здійснювати на соціалізацію.

Структура та обсяг роботи:

Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел і налічує 76 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ

1.1. Сімейний конфлікт як соціально-психологічне явище

У сучасних умовах сім'я розглядається як базова соціальна інституція, що виконує низку життєво важливих функцій: відтворення населення, соціалізацію дітей, емоційно-психологічну підтримку, регуляцію міжособистісних відносин. Водночас саме в межах сімейного середовища найчастіше виникають конфлікти, які є природним наслідком зіткнення різних поглядів, цінностей, інтересів та очікувань її членів.

Згідно із Сімейним кодексом України, а саме Статтею 3, ми можемо отримати визначення поняття «сім'я» з української нормативно-правової бази:

- «1. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства.
2. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає» [40].

Таким чином, поняття сім'я визначається через поняття «суспільство». Сім'я – це складова суспільства, яка складається з осіб, які

- А). Спільно проживають, пов'язані спільним побутом;
- Б). Мають взаємні права та обов'язки.

Тобто, можна виокремити те, що сім'я в сучасному суспільстві, за Сімейним Кодексом України конституюється у правовому та побутовому вимірі.

Стаття 3. Пункт 3: «Права члена сім'ї має одинока особа.

4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства». – Знову ж таки, спостерігаємо тут два виміри конституювання сім'ї: правовий (закон), побутовий (суспільна мораль)» [40].

«Стаття 4. Право особи на сім'ю:

1. Особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї. У випадках, передбачених частиною другою статті 23 цього Кодексу, сім'ю може створити особа, яка не досягла шлюбного віку».

2. Сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку.

3. Кожна особа має право на проживання в сім'ї. Особа може бути примусово ізольована від сім'ї лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

4. Кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя».

«Стаття 5. Державна охорона сім'ї:

1. Держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї.

2. Держава створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство.

3. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини.

4. Держава бере під свою охорону кожную дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування.

5. Ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України» [40].

Стаття 6. Дитина:

«1. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

2. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [40].

Стаття 7. Загальні засади регулювання сімейних відносин:

«1. Сімейні відносини регулюються цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами. Відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання, припинення дії адміністративних актів у сфері сімейних відносин регулюються Законом України «Про адміністративну процедуру» з урахуванням особливостей, визначених цим Кодексом. [40]

2. Сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками.

3. Сімейні відносини регулюються лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства.

4. Регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя.

5. Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

6. Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

7. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [40].

8. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї.

9. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

10. Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист» [40].

Таким чином, Згідно із Сімейним кодексом України, сім'я визнається основою суспільства, адже саме в ній формується особистість людини, її моральні та соціальні цінності. Законодавець підкреслює, що сім'я – це не лише спільне проживання, а й духовна, емоційна та правова єдність осіб, пов'язаних спільними правами, обов'язками та взаємною відповідальністю. Вона може існувати навіть без постійного спільного проживання, якщо члени сім'ї об'єднані почуттям обов'язку, турботою і спільним побутом у ширшому сенсі.

Особливу увагу Кодекс приділяє праву кожної особи на сім'ю, підкреслюючи, що воно є невід'ємним і захищається державою. Людина має право створювати сім'ю незалежно від соціального статусу, матеріального становища чи релігійних переконань. Важливо, що навіть неповнолітня особа, яка народила дитину, визнається такою, що створила сім'ю, і держава гарантує захист її прав.

Держава, у свою чергу, зобов'язується охороняти сім'ю, дитинство, материнство і батьківство, забезпечуючи належні умови для розвитку сімейних відносин, виховання дітей і підтримки моральних цінностей. Вона гарантує недопустимість будь-якого втручання у сімейне життя, окрім випадків, визначених Конституцією.

Також Кодекс визначає пріоритет прав дитини та рівність чоловіка і жінки у шлюбі. Усі норми, що стосуються сімейних відносин, повинні будуватися на принципах справедливості, добросовісності, розумності та відповідності моральним засадам суспільства. Згідно з цими положеннями, українське

законодавство визнає сім'ю не лише юридичною, а й духовною цінністю, яка потребує постійної державної підтримки та суспільної поваги.

Початок формування шлюбних відносин пов'язаний із необхідністю регуляції статевих контактів у раних родових об'єднаннях. На етапі становлення первісного суспільства біологічний інстинкт потребував соціального контролю. З цією метою виникли заборони – табу, які забороняли статеві стосунки між членами одного роду в певні періоди (наприклад, перед полюванням чи під час ритуальних дійств).

Ці табу поступово трансформувалися у звичаї, що започаткували екзогамію – шлюб між представниками різних родів або племен. Екзогамія стала важливим соціальним механізмом, який запобігав інбридингу, сприяв об'єднанню родових груп і розширенню соціальних зв'язків. Саме в цей період, приблизно 40 тис. років тому, у межах становлення виду *Homo sapiens* закладаються основи соціального інституту шлюбу.

Розвиток родових відносин пройшов кілька етапів:

- 1) Ендогамія – статеві зв'язки в межах одного роду;
- 2) Агамія – періодична заборона статевих контактів у роді;
- 3) Екзогамія – шлюбні відносини між різними родами.

Результатом цих змін стало формування групового (дуально-родового) шлюбу, при якому всі чоловіки одного роду вважалися чоловіками всіх жінок іншого роду і навпаки. За таких умов не існувало сталих подружніх пар, тому визначити батьківство було неможливо – рід обчислювався по жіночій лінії, що дало початок матріархату.

У межах материнського роду центром життя була жінка – мати, яка об'єднувала своїх дітей, сестер, братів і близьких родичів у спільну родову громаду. Основою її господарства ставало домашнє виробництво, зокрема збирання, приготування їжі, виготовлення знарядь побуту.

З розвитком виробничих відносин та індивідуалізацією праці в рамках групового шлюбу почали формуватися стійкі пари, засновані на взаємній симпатії. Такий тип зв'язку отримав назву парного шлюбу.

Характерною рисою цієї форми було рівноправ'я статей (егалітарність), адже чоловік і жінка вступали в союз добровільно, а їхні зв'язки підтримувалися взаємною доброзичливістю або дарообміном. Дарообмін поступово набував економічного змісту: чоловік наділяв жінку продуктами своєї праці, а вона відповідала взаємністю.

Поступово відбувається перехід до індивідуального парного шлюбу, коли подружжя починає вести спільне господарство, утворюючи первісну сімейну общину.

Поява приватної власності та накопичення матеріальних благ стали передумовами для утвердження патріархату. Власником засобів виробництва виступав чоловік, який перетворився на головного годувальника сім'ї. Внаслідок цього материнське право поступилося батьківському, а жінка опинилася у підлеглому становищі.

У рабовласницькому суспільстві становище жінки було принизливим: вона розглядалася як власність чоловіка. У Римі чоловік міг навіть продати дружину у рабство. Згодом, під впливом моральних і релігійних норм, у сімейному побуті починає проявлятися шанування жінки-матері – традиція, що згодом еволюціонувала у святкування Міжнародного жіночого дня 8 березня. У племенах сайїн і аль-хумум (Південний Ємен) збереглися залишки матріархальних відносин. Жінки мають значну свободу у виборі партнера, можуть ініціювати розлучення, а їхні права суворо охороняються племінними звичаями. Навіть за кровну помсту за жінку карають удесятеро суворіше, ніж за чоловіка, що свідчить про глибокі корені шанування жіночої гідності в цих суспільствах.

Період індустріалізації та соціальних революцій привів до руйнування патріархальних відносин і формування егалітарної сім'ї. Жінки здобувають економічну незалежність і політичні права. Рух за емансипацію, який розпочався в ХІХ столітті, поступово забезпечив жінкам можливість на рівних брати участь у суспільному виробництві, освіті та політичному житті.

Основи законодавства про шлюб і сім'ю визначають шлюб як добровільний союз чоловіка і жінки, заснований на взаємній згоді, рівноправності та досягненні шлюбного віку (в Україні – 18 років, із можливістю зниження до 16 у виняткових випадках). Додержання принципів моногамії, відсутності родинних зв'язків і психічного здоров'я партнерів – обов'язкові умови для дійсності шлюбу. Такі правові норми мають на меті не лише регулювати індивідуальні відносини, а й зміцнювати інститут сім'ї як фундамент суспільного ладу.

Проблеми сім'ї та шлюбу хвилювали людство з давніх часів.

- 1) Платон вважав, що кожна людина має моральний обов'язок створити сім'ю до 35 років.
- 2) Арістотель наголошував, що сім'я – основа держави, але влада в ній має належати чоловікові.
- 3) Кант і Фіхте розглядали шлюб як моральний договір, заснований на взаємній вірності.
- 4) Гегель визначав сім'ю як продукт соціально-економічних умов, зокрема приватної власності.
- 5) Ф. Енгельс науково обґрунтував історичну змінність форм сім'ї залежно від розвитку виробництва.

Є. Чорноштан теж наголошує на тому, що сім'я для українського народу завжди мала особливе значення, адже її історія бере початок із глибокої давнини та спирається на народні традиції й звичаї. У різні історичні періоди ставлення до шлюбу та його укладання змінювалося. Колись молоді добре знали одне одного до весілля, а шлюб укладався демократично – лише за згодою обох сторін.

Обов'язковою умовою було батьківське благословення, без якого шлюб засуджувався громадою, а діти могли навіть втратити право на спадщину [53].

У минулі століття вік вступу до шлюбу був значно нижчим, ніж нині: чоловіки одружувалися переважно у 20–23 роки, а дівчата – у 16–19. Якщо ж весілля відкладалося, це вважалося недоліком. Батьки зазвичай дотримувалися вікової черговості дітей, одружуючи спершу старших.

Християнство, зокрема православна традиція, відіграло ключову роль у становленні української сім'ї. Як зазначав дослідник М. Чубатий, ще за часів Київської Русі церковне вінчання стало важливим елементом шлюбу, а згодом поширилося серед усіх верств населення. Християнський шлюб вважався священним та нерозривним союзом двох людей, благословенним Богом. Розлучення засуджувалося як церквою, так і суспільством, а причиною розірвання могли бути лише смерть одного з подружжя або зрада. [54, с. 748].

До революції 1917 року держава визнавала лише церковні шлюби, про які робили записи у метричних книгах. Лише пізніше, за радянської влади, відбулося відокремлення церкви від держави. Радянський період позначився жорстким контролем над усіма сферами життя, у тому числі над сім'єю. Антирелігійна політика забороняла вінчання й хрещення, а церковні обряди каралися. Натомість держава запровадила світські весілля у ЗАГСах, що замінили релігійні церемонії.

Попри це, в радянський час певна увага приділялася зміцненню сімейних цінностей, хоча це часто супроводжувалося пропагандою. Після здобуття незалежності Україна взяла курс на створення демократичної держави, яка гарантує свободу особистості. Проте перехідний період 1990-х років супроводжувався соціально-економічними труднощами та демографічною кризою.

Сьогодні українське суспільство розглядає сім'ю як простір любові, підтримки й взаємоповаги, а шлюб – як свідомий вибір двох вільних людей. Сучасні уявлення про родину базуються на ідеях рівноправності, партнерства та

духовних цінностей, що поєднують давні традиції з новими підходами до особистого життя. [53, С. 129-130].

У підручнику В. Поліщук представлено найдетальнішу структурно-функціональну типологію сімей, що ґрунтується на поєднанні психологічних, соціальних і виховних критеріїв. [33, С.105-107].

Основними видами є нуклеарна, розширена, змішана, неповна та подружня сім'я.

- 1) Нуклеарна сім'я складається лише з батьків і дітей, тобто двох поколінь. Вона є найбільш поширеною в сучасному суспільстві, проте характеризується звуженим психологічним простором, високою емоційною напруженістю та взаємозалежністю подружжя.
- 2) Розширена сім'я поєднує кілька поколінь і виконує функцію взаємопідтримки. Така структура забезпечує міцні родинні зв'язки і більш широкий виховний вплив, але часто ускладнює автономію молодших членів родини.
- 3) Змішана (перебудована) виникає внаслідок повторних шлюбів і включає нерідних дітей. Для неї характерна потреба в адаптації до нових ролей, що може супроводжуватись психологічною напругою.
- 4) Неповна сім'я зазвичай формується внаслідок розлучення або смерті одного з батьків. Така структура вимагає вищої психологічної зрілості від присутнього дорослого, адже він одночасно виконує функції і матері, і батька.
- 5) Подружня сім'я – це союз без дітей, який може бути як добровільним, так і вимушеним (через медичні причини).

Автор також подає класифікацію за типом влади (патріархальні, матріархальні, егалітарні сім'ї), психологічним кліматом (сприятливі, конфліктні, кризові, проблемні), структурою меж (ретрофлексуючі, дезорганізовані), типом виховного потенціалу (сильні, стійкі, нестійкі, слабкі) та

етапами розвитку (молода, середня, зріла сім'я). Такий підхід демонструє, що сім'я є динамічною системою, де тип визначається не лише формальною структурою, а й якістю внутрішніх відносин [33, С.105-107].

У праці Н. Черниш, представлена за класифікація сімей за Н. Смелзером та зроблено акцент на соціологічних характеристиках родинних систем. Н. Смелзер виділяє два основні типи: нуклеарну і розширену сім'ю. Якщо у психологічній класифікації головним є внутрішній клімат, то тут – соціальна структура і взаємозалежність поколінь. [51, С.208].

- 1) Нуклеарна сім'я – базова одиниця сучасного суспільства, де батьки виховують дітей без участі старших родичів. Вона характерна для індустріальних суспільств, у яких переважає індивідуалізм і мобільність.
- 2) Розширена сім'я, навпаки, типова для традиційних суспільств і виконує функцію соціальної підтримки, контролю та збереження родових зв'язків.

У роботі також наголошено на патріархальних, матріархальних і егалітарних типах родини залежно від розподілу влади. Цікаво, що тут прослідковується тенденція до переходу від патріархальних до егалітарних відносин, тобто до рівноправності між чоловіком і жінкою, що відповідає демократичним змінам у суспільстві.

Американський соціолог Карл Ціммерман розглядав сім'ю в історичному контексті як індикатор стану суспільства. Він виділив три історичні типи: [50, С.6].

- 1) Опікунська сім'я – коли головним осередком влади є родина, а всі соціальні процеси підпорядковані її інтересам.
- 2) Домашня сім'я – існує баланс між сім'єю, державою та церквою, що забезпечує відносну стабільність суспільства.

3) Атомістична сім'я – коли особистість стає автономною, а традиційні соціальні інститути (сім'я, церква, держава) втрачають контроль над поведінкою індивіда.

На думку К. Ціммермана, атомістичний тип є ознакою кризи та розпаду суспільних відносин, адже сім'я перестає виконувати свої виховні та соціалізуючі функції.

На нашу думку, усі три підходи взаємодоповнюють один одного, адже розглядають сім'ю як цілісну, багатовимірну систему. Психологічна типологія допомагає зрозуміти внутрішні процеси та взаємодію членів родини; соціологічна – показує, як сім'я функціонує у структурі суспільства; історична (К. Ціммермана) – пояснює, чому змінюється сама роль сім'ї з плином часу.

На сучасному етапі відбувається поєднання нуклеарної структури з егалітарними принципами взаємодії. Сім'я все більше орієнтується на взаємоповагу, партнерство, психологічну підтримку, а не на суворий поділ ролей. Разом з тим, зберігається потреба у відновленні виховного потенціалу сім'ї, щоб вона не перетворилася на атомістичну – ізольовану та емоційно роз'єднану. Отже, здорове суспільство неможливе без міцної сім'ї, у якій поєднуються традиційні моральні цінності, психологічна гармонія та соціальна рівність.

Крім того, необхідно окреслити поняття конфлікту. У буквальному розумінні конфлікт означає зіткнення, суперечність, розбіжність або спір між сторонами. У науковій літературі існує кілька підходів до визначення цього поняття.

Так, з соціополітичної точки зору конфлікт – це зіткнення протилежних або несумісних інтересів, дій, поглядів чи цілей окремих осіб, соціальних груп, організацій, держав або різних соціальних і політичних систем.

Соціопсихологічна інтерпретація конфлікту визначає його як найбільш гостру форму розв'язання суперечностей, що виникають у процесі взаємодії між

суб'єктами, і яка зазвичай супроводжується негативними емоціями та протидією між сторонами [56, С.74].

Особливості сімейних конфліктів детально розглянули Л. Герасіна, М. Требін, В. Воднік, підкреслюючи, що вони являють собою протиборство між членами сім'ї, яке виникає на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів, потреб та поглядів. Врахування цих особливостей є важливим для ефективної профілактики та подолання конфліктних ситуацій у сім'ї.

Сімейні конфлікти характеризуються специфічним предметом, що визначається унікальністю сімейних стосунків. Вони охоплюють як міжособистісні зв'язки, що ґрунтуються на любові та спорідненості, так і соціальні, етичні та правові аспекти, пов'язані з виконанням основних функцій сім'ї: виховної, репродуктивної, господарсько-економічної, рекреативної та регулятивної.

Природа виникнення сімейних конфліктів є різноманітною і включає обмеження свободи дій, суперечності у потребах та інтересах, авторитарний стиль взаємодії, шкідливі звички одного з членів сім'ї, матеріальні труднощі або втручання родичів у подружні відносини [9].

Особливості сімейних конфліктів проявляються у їх динаміці та формах протікання. Вони характеризуються емоційною насиченістю, швидкістю розвитку та різноманіттю форм протистояння – від докорів і образ до відвертих сварок, скандалів чи ігнорування спілкування. Способи подолання таких конфліктів включають примирення, взаємні поступки, відновлення гармонійних стосунків або, у крайніх випадках, розлучення. Важливою особливістю сімейних конфліктів є їхні потенційно серйозні соціальні наслідки. Вони часто призводять до погіршення психічного та фізичного здоров'я членів сім'ї, виникнення психологічних травм у дітей, а також до розриву подружніх зв'язків і погіршення загальної атмосфери у сім'ї.

За спостереженнями дослідників, вже з приблизно дворічного віку дитина починає активно реагувати на поведінку батьків і стає чутливою до будь-яких проявів конфліктів у сім'ї. Навіть тоді, коли дорослим здається, що вони сваряться «наодинці» і дитина не помічає їхніх суперечок, це справляє значний вплив на її емоційний стан. Важливим чинником є те, як саме дитина сприймає причини конфлікту та його наслідки: чи не покладає вона відповідальність на себе, чи не боїться посилення сварки, власної втягненості в неї або навіть можливості розпаду сім'ї. Для малюків такі думки особливо тривожні, адже вони нерідко пов'язують суперечки батьків із ризиком втрати емоційного контакту з ними.

Наслідки конфліктних ситуацій для дітей є непередбачуваними та залежать від багатьох факторів. Так, розлучення традиційно вважається психотравмуючою подією, що залишає глибокий слід у свідомості дитини. Проте сучасні наукові дані свідчать, що набагато більше шкоди завдає не сам факт розриву шлюбу, а постійні сварки між батьками під час і після розлучення. Крім того, реакція дитини на конфлікти часто зумовлюється спадковими чинниками, які визначають схильність до певних психічних труднощів – від підвищеної тривожності до депресивних проявів чи навіть серйозних розладів. Дослідження також показують, що хлопчики й дівчатка реагують на конфліктні ситуації по-різному. Для дівчаток більш типовими є емоційні порушення, тоді як у хлопчиків частіше спостерігаються поведінкові відхилення, серед яких особливо поширені агресивність та бунтарські прояви [58].

Сімейні конфлікти мають низку характерних рис, врахування яких є необхідним для їх профілактики та ефективного подолання.

1. Специфіка предмета конфлікту. Вона визначається унікальністю сімейних відносин, що поєднують міжособистісні зв'язки (любов, родинні узи) з юридичними та моральними зобов'язаннями. Сім'я виконує важливі соціальні функції – репродуктивну, виховну, господарсько-економічну, рекреативну

(взаємодопомога, підтримка здоров'я, організація відпочинку), комунікативну та регулятивну. Саме поєднання цих функцій надає сімейним конфліктам особливого змісту.

2. *Специфіка причин.* Витоки конфліктів часто пов'язані з обмеженням свободи дій чи самовираження членів сім'ї, проявами девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія тощо), суперечностями у потребах та інтересах, жорсткою чи авторитарною моделлю взаємин, матеріальними труднощами, надмірним втручанням родичів у життя подружжя, сексуальною дисгармонією партнерів. На перебіг і характер конфліктів також впливають соціальні чинники мікро- та макросередовища. До мікрочинників відносять погіршення матеріального становища сім'ї, надмірну зайнятість подружжя, проблеми з працевлаштуванням, відсутність житла, труднощі з влаштуванням дітей у дошкільні заклади тощо [24, с. 92-94].

3. *Особливості динаміки та форм протікання.* Розвиток сімейних конфліктів відбувається за загальною схемою (виникнення суперечності, усвідомлення її учасниками, відкрите протиборство, ескалація, розв'язання та емоційне переживання). Проте їм притаманні підвищена емоційність, швидкий перебіг етапів, специфічні форми протистояння (докори, образи, сварки, скандали, ігнорування спілкування). Подолання конфліктів також має свої особливості: це може бути примирення, компроміс, взаємні поступки, відновлення гармонійних стосунків або ж розлучення.

4. *Соціальні наслідки.* Сімейні конфлікти нерідко мають тяжкі результати, які можуть позначитися на здоров'ї та психологічному стані членів сім'ї. Особливо вразливими є діти, для яких вони стають серйозним джерелом стресу, що здатний негативно впливати на емоційний розвиток і подальше соціальне становлення.

У психології виділяють кілька основних фаз розвитку конфліктної ситуації в сім'ї (рис. 1).

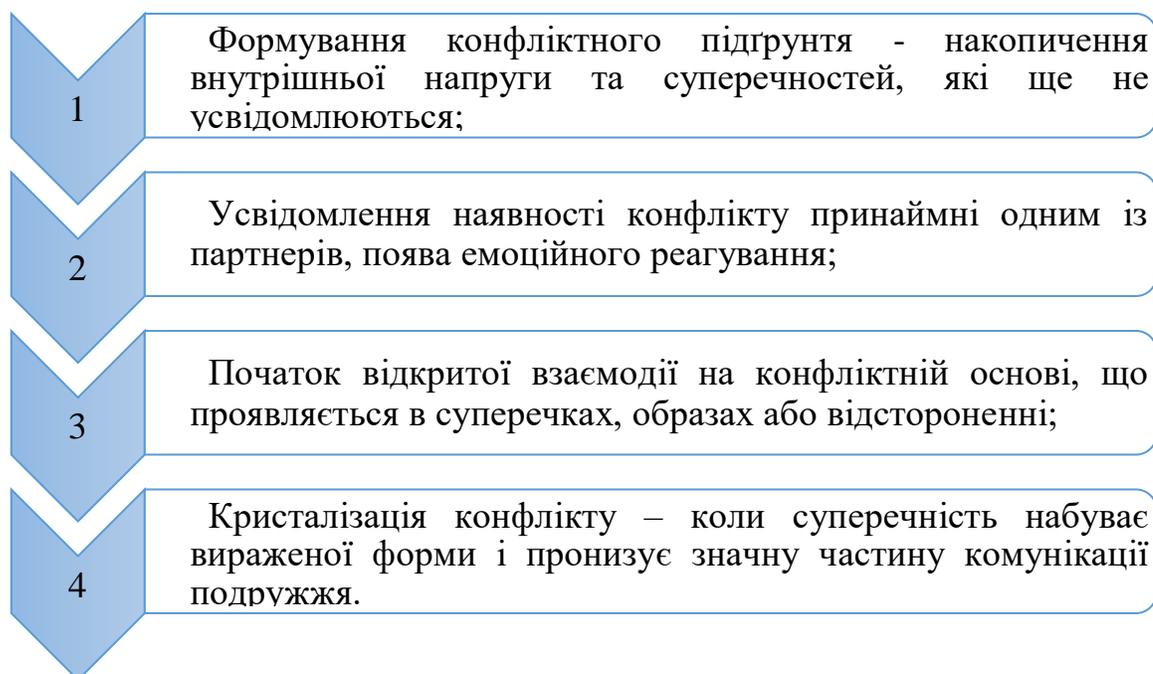

Рис. 1.1 – Основні фази розвитку конфліктної ситуації в сім'ї

У сучасних українських сім'ях конфліктні ситуації часто виникають через нерівномірний розподіл домашніх обов'язків, коли кожен член родини вважає, що певну роботу виконує найкраще, а інші завдання повинні залишатися за іншими. Значною мірою поширені конфлікти, пов'язані зі спільним користуванням особистими чи технічними предметами, такими як телефони, комп'ютери, планшети, а також електроприлади чи водопостачання. Не менш актуальними є суперечки, що виникають у зв'язку з оплатою послуг або використанням ресурсів, коли одна особа бере на себе фінансове навантаження, а інші ставляться до цього легковажно.

Окремою сферою конфліктів у родинах є питання індивідуального самовираження дітей і підлітків. Так, татування, пірсинг, яскраві зачіски, насичений макіяж або одяг, який відображає сучасні модні тенденції, часто викликають непорозуміння з батьками, які дотримуються традиційних цінностей. Іронія полягає в тому, що прагнення підлітків виразити індивідуальність часто

проявляється у схожий спосіб у багатьох дітей, що ще більше загострює суперечки.

Ще одним поширеним джерелом конфліктів є спільний перегляд телевізора або іншого медіаконтенту. Наприклад, коли ввечері вся родина збирається відпочити, уявлення про бажаний контент у кожного члена сім'ї різняться: батько може хотіти дивитися спортивну трансляцію, мати – мелодраму, а діти – мультфільми. Такі ситуації створюють додаткове напруження та підкреслюють різницю інтересів і потреб у сімейному середовищі.

Причини виникнення сімейних конфліктів Н. Русин та Л. Савко об'єднують у кілька основних груп.

1. *Конфлікти, пов'язані з розподілом сімейних обов'язків.* Часто вони виникають тоді, коли один або обидва члени подружжя надмірно завантажені на роботі й не можуть досягти згоди щодо виконання домашніх справ. Подібні суперечності нерідко зустрічаються і серед дітей у багатодітних сім'ях, де постає питання справедливого розподілу праці та обов'язків.

2. *Конфлікти пов'язані з сімейним бюджетом.* Вони стосуються використання та розподілу сімейного бюджету, який у більшості випадків формується із заробітної плати подружжя. Джерелом напруженості стають різні уявлення про пріоритетність витрат: наприклад, чоловік прагне придбати автомобіль, тоді як дружина віддає перевагу відпочинку за кордоном. До таких ситуацій також належать непорозуміння між батьками і дітьми щодо обсягів «кишенькових грошей» та способів їх витрачання.

У процесі аналізу економічних причин конфліктів варто враховувати як особистісні, так і соціальні чинники. До умов мікросередовища відносять зниження матеріального рівня сім'ї, проблеми з працевлаштуванням, відсутність власного житла, труднощі з влаштуванням дітей у дошкільні заклади тощо. Макросоціальні фактори охоплюють загальну економічну ситуацію в державі, соціальну політику та рівень забезпеченості населення.

Аналізуючи фактори макросередовища, слід зазначити, що соціально-економічна стабільність у державі та світі загалом є важливим чинником, який сприяє зниженню рівня внутрішньосімейних конфліктів.

3. *Конфлікти, зумовлені відмінностями характерів, ціннісних орієнтацій та звичок.* До них можна віднести надмірне авторитарне втручання батьків у життя дітей, розбіжності у поглядах на методи виховання та інші прояви несумісності в сімейних стосунках. [36, С. 276].

Наприклад, О. Гайдук основні причини виникнення сімейних конфліктів умовно поділяє на кілька таких груп. *Психофізіологічні конфлікти* виникають унаслідок сексуальної або психологічної несумісності партнерів, а також у зв'язку з шкідливими звичками, такими як зловживання алкоголем або наркотичними речовинами. *Особистісні конфлікти* пов'язані з прагненням одного з членів сім'ї домінувати, відсутністю взаємної турботи та доброти, розбіжностями в інтересах і потребах, а також із негативними рисами характеру окремих осіб [8, с. 136].

Сімейні конфлікти виникають у процесі реалізації стратегій виховання дітей або внаслідок втручання родичів у подружні та сімейні стосунки. *Етичні та психологічні конфлікти* зумовлені неповагою до гідності партнера, проявами зрад, фізичними або емоційними образами. *Матеріальні конфлікти* пов'язані з фінансовими проблемами, включно з нестачею коштів для задоволення базових потреб, відсутністю власного житла чи необхідних предметів першої необхідності.

Проаналізувавши різні підходи та погляди вчених на природу сімейних конфліктів, ми виділили декілька ключових причин, які найчастіше стають джерелом суперечностей у родині:

- 1) обмеження свободи активності, дій, самовираження членів сім'ї;
- 2) ненормативна поведінка одного або декількох членів сім'ї;

- 3) наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреби одного з членів сім'ї (з його точки зору);
- 4) авторитарний, жорсткий тип взаєностосунків, що склалися в сім'ї;
- 5) наявність важко вирішуваних матеріальних проблем;
- 6) авторитарне втручання родичів у подружні відносини;
- 7) сексуальна дисгармонія партнерів у шлюбі тощо.

Таким чином, на основі узагальнення наукових досліджень можна стверджувати, що сімейні конфлікти виникають як результат взаємодії різноманітних психологічних, соціальних, економічних і міжособистісних чинників, які формують специфіку кожної конкретної конфліктної ситуації.

Найпоширенішими наслідками сімейних конфліктів у сучасних українських родинах є розлучення, прояви сімейного насильства, розвиток психологічних розладів у членів сім'ї, зниження згуртованості та взаєморозуміння між ними, а також зростання неприязні до оточуючих.

Подолання сімейних конфліктів можливе за умови застосування різних стратегій. Серед ефективних методів – спокійне пояснення та обговорення проблемної ситуації в коректній формі, з'ясування причин конфлікту та пошук шляхів його розв'язання. Важливе значення має утримання від загострення конфліктів, що дозволяє попереджати ескалацію суперечок. Згладжування суперечностей сприяє зниженню напруженості та відновленню нормальних стосунків у сім'ї. Не менш ефективним є адекватне реагування на проблемні ситуації з одночасним прагненням враховувати досвід інших і робити висновки з чужих помилок. Також важливу роль відіграють взаємні поступки, коли подружжя або інші члени сім'ї демонструють гнучкість та готовність до компромісу як у складних, так і у повсякденних ситуаціях сімейного життя [14].

Щодо шляхів розв'язання конфліктів, виділяють три основні моделі: співпраця, конкуренція та уникання. Конкурентна стратегія передбачає прагнення кожної зі сторін нав'язати власний спосіб вирішення проблеми, що

здебільшого спричиняє загострення конфлікту. Уникання, своєю чергою, тимчасово знижує напругу, однак не призводить до остаточного розв'язання проблеми. Лише співпраця, яка базується на взаємній відкритості та пошуку компромісів, здатна забезпечити конструктивне подолання конфліктної ситуації.

Отже, підсумовуючи викладене, сімейні конфлікти є складним і багатовимірним соціально-психологічним явищем, що виникає на основі зіткнення різних потреб, цінностей, інтересів та очікувань членів сім'ї. Їх специфіка обумовлена унікальністю сімейних відносин, поєднанням міжособистісних, соціальних, етичних та правових аспектів, а також емоційною насиченістю та потенційно серйозними соціальними наслідками.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що основними причинами сімейних конфліктів є обмеження свободи дій і самовираження, несумісність інтересів і прагнень, авторитарний стиль взаємодії, шкідливі звички, матеріальні труднощі та втручання родичів у подружні стосунки. Важливою є також роль індивідуальних особливостей членів сім'ї, що визначає характер і динаміку конфліктів.

Наслідки сімейних конфліктів проявляються у погіршенні психічного та фізичного здоров'я членів родини, виникненні психологічних травм у дітей, зниженні згуртованості та взаєморозуміння, а в окремих випадках – у розлученнях і сімейному насильстві. Конструктивне подолання конфліктів можливе за умови застосування стратегій співпраці, які передбачають відкриту комунікацію, взаємні поступки, аналіз причин конфлікту та пошук компромісних рішень. Інші підходи – конкуренція та уникання – зазвичай не забезпечують довготривалого позитивного результату, а лише тимчасово знижують напруженість або загострюють протиріччя.

1.2 Типи сімейних конфліктів

Сімейний конфлікт є специфічною формою міжособистісної суперечності, що виникає у межах сімейної системи та пов'язана з розбіжностями в потребах, інтересах, очікуваннях і цінностях її членів. Він проявляється у вигляді протиборства чи напруженої взаємодії, яка супроводжується негативними емоціями та прагненням сторін відстояти власну позицію. На відміну від конфліктів у інших соціальних сферах, сімейні конфлікти відзначаються особливою емоційною насиченістю та тривалістю, оскільки стосуються найбільш значущих сфер життя – подружніх, батьківсько-дитячих, родинних відносин.

Типологія сімейних конфліктів охоплює різноманітні категорії суперечностей, які можуть виникати у сімейному середовищі. Одним із найпоширеніших видів є конфлікти між партнерами, що проявляються у різних сферах сімейного життя. Такі конфлікти часто зумовлені відмінностями у ціннісних орієнтаціях, уявленнях про роль кожного з партнерів у сім'ї, а також нерівномірним розподілом обов'язків і відповідальності.

При аналізі конфліктів між партнерами важливо враховувати не лише поверхневі причини, а й глибинні фактори: особистісні характеристики кожного партнера, попередній життєвий досвід, очікування від сімейних стосунків. Психологічне дослідження таких конфліктів дозволяє виявити стійкі патерни поведінки, що повторюються, та розробити ефективні стратегії їх подолання. Розуміння природи конфліктів між партнерами є ключовим для підвищення якості міжособистісних відносин у сім'ї та підтримання стабільності подружнього союзу. Ефективне вирішення таких конфліктів сприяє збереженню гармонійних та здорових сімейних стосунків [5].

Конфлікти між батьками та дітьми є ще однією значущою категорією сімейних суперечностей, що можуть виникати на різних етапах розвитку дитини. Вони часто спричинені розбіжностями у поглядах, очікуваннях та потребах, а також непорозуміннями у взаємній комунікації. Особливо актуальними такі конфлікти стають у підлітковому віці, коли діти формують власну ідентичність

та прагнуть більшої незалежності, а батьки змушені адаптуватися до змін у поведінці та потребах дітей.

Конфлікти між поколіннями становлять ще один важливий аспект сімейних взаємин. Вони особливо помітні в умовах швидких соціокультурних змін, коли старше покоління орієнтоване на традиційні цінності та норми поведінки, а молодше прагне самостійності та сучасного способу життя. Такі розбіжності часто потребують особливої уваги, адже невміння знаходити компроміс між поколіннями може призвести до загострення сімейних суперечностей та порушення міжособистісної гармонії.

Усі ці види конфліктів взаємопов'язані та вимагають комплексного підходу до аналізу й вирішення, що включає розуміння причин, динаміки розвитку та психологічних особливостей учасників конфліктної ситуації.

З огляду на багатовимірність цього явища, у науковій літературі розроблено різні підходи до класифікації сімейних конфліктів, які дозволяють систематизувати сімейні конфлікти за характером причин, змістом, формою прояву та наслідками, що у свою чергу сприяє глибшому розумінню їх природи та визначенню шляхів їх конструктивного розв'язання.

Класифікація конфліктів подружжя за незадоволеними потребами, запропонована В. Сисенком, охоплює такі основні аспекти:

1. Конфлікти через потребу в цінності та значущості особистості – виникають, коли один або обидва партнери відчують, що їхні заслуги, думки чи досягнення не оцінюються належним чином.
2. Сексуальні конфлікти – зумовлені непокритими сексуальними потребами одного або обох партнерів.
3. Емоційні конфлікти – пов'язані з невлаштованістю емоційної сфери, браком уваги, турботи та підтримки.

4. Конфлікти через спротив залежності – виникають у ситуаціях, коли один з партнерів не бажає визнавати певну залежність або потребу у взаємозалежності.
5. Фінансові конфлікти – пов’язані з нерівномірним розподілом бюджету та відповідальністю за матеріальне забезпечення сім’ї.
6. Побутові конфлікти – зумовлені різницею в потребах щодо харчування, одягу, способу ведення домашнього господарства та інших побутових аспектів.
7. Конфлікти через потребу у взаємодопомозі та співпраці – виникають, коли очікування партнерів щодо підтримки та спільної участі у справах сім’ї не збігаються.

У своїх дослідженнях О. Сіляєва визначає конфлікт як усвідомлене протистояння принаймні двох осіб або груп, які мають суперечливі та несумісні потреби, інтереси, цілі, способи поведінки, стосунки або установки, що мають значну важливість для особистості чи групи. Конфлікти формуються під впливом соціальних факторів та відображають індивідуальні особливості психіки учасників. Вони супроводжуються сильними емоційними переживаннями, які впливають на сприйняття конфліктної ситуації, водночас відкриваючи можливості для прояву гнучкості та творчості у пошуку шляхів її розв’язання.

Що стосується сімейних конфліктів, дослідники підкреслюють, що вони виникають через протиріччя позицій між членами родини. Особливо це характерно для проблемних подружніх пар, де суперечності у намірах, потребах та інтересах партнерів призводять до інтенсивних і тривалих негативних емоційних переживань, створюючи напруженість у сімейному середовищі.

У таблиці 1. наводимо класифікацію сімейних конфліктів за С. Малихіною.

Таблиця 1

Класифікація сімейних конфліктів

№ п/п	Критерій класифікації	Тип конфлікту	Основні причини
1.	За суб'єктами конфлікту	Подружні конфлікти	Увесь спектр причин сімейних конфліктів (цінності, економіка, емоції, сексуальна сфера тощо).
		Між батьками і дітьми	Проблеми виховання; жорсткість сімейних відносин; вікові кризи дитини; індивідуально-особистісні особливості.
		Між родичами	Авторитарне втручання родичів у життя сім'ї.
2.	За джерелом конфлікту	Ціннісні конфлікти	Несумісність поглядів, цінностей, інтересів.
		Позиційні конфлікти	Боротьба за лідерство, прагнення до визнання значущості «Я».
		Сексуальні конфлікти	Психосексуальна несумісність подружжя.
		Емоційні конфлікти	Дефіцит позитивних емоцій: уваги, турботи, розуміння.
		Господарсько-економічні конфлікти	Різні погляди на ведення господарства, участь у побутових справах; матеріальні труднощі сім'ї.
3.	За поведінкою сторін	Відкриті конфлікти	Відверта суперечка, взаємні образи, агресивні дії (словесні нападки, биття посуду тощо). Причини: характер, рівень виховання, суть конфлікту
		Приховані конфлікти	Демонстративне мовчання, різкі жести, погляди, що виражають незгоду. Причини подібні до відкритих конфліктів.

Як бачимо, таблиця 1 демонструє систематизований підхід до вивчення сімейних конфліктів і дозволяє виділити основні аспекти їх виникнення та прояву. Класифікація здійснена за трьома критеріями: суб'єкти конфлікту, джерела конфлікту та поведінка сторін у конфлікті, що дає можливість глибше

зрозуміти природу сімейних суперечностей та шляхи їх конструктивного вирішення.

За суб'єктами конфлікту виділяють подружні суперечності, конфлікти між батьками та дітьми, а також конфлікти між родичами. Подружні конфлікти охоплюють широкий спектр причин, включаючи розбіжності у цінностях, економічних питаннях, емоційній сфері та сексуальні аспекти взаємин. Конфлікти між батьками і дітьми зазвичай пов'язані з проблемами виховання, віковими кризами, жорсткістю сімейних відносин та індивідуально-особистісними особливостями членів родини. Конфлікти між родичами виникають через втручання близьких у життя сім'ї або подружжя, що часто спричиняє напруженість у міжособистісних стосунках [24, с. 94].

Критерій, пов'язаний з джерелом конфлікту, дозволяє класифікувати суперечності за їх природою та змістом. Ціннісні конфлікти відображають розбіжності у поглядах, цінностях та життєвих пріоритетах членів сім'ї. Позиційні конфлікти пов'язані з боротьбою за лідерство та прагненням до визнання значущості власного «Я». Сексуальні конфлікти виникають через психосексуальну несумісність подружжя і можуть стати прихованим джерелом напруженості. Емоційні конфлікти обумовлені дефіцитом уваги, ласки та підтримки з боку членів сім'ї. Господарсько-економічні конфлікти зазвичай зумовлені різними уявленнями про ведення домашнього господарства, участь у побутових справах та матеріальними труднощами сім'ї.

Аналіз поведінки сторін у конфлікті дозволяє виділити відкриті та приховані конфлікти. Відкриті конфлікти проявляються у вигляді прямого протиборства, словесних образ, агресивних дій або скандалів і зазвичай пов'язані з характером, рівнем виховання та суттю проблеми. Приховані конфлікти характеризуються демонстративним мовчанням, різкими жестами або поглядами, які виражають незгоду, але не передбачають прямого зіткнення.

Причини їх виникнення аналогічні відкритим конфліктам, проте вони мають більш прихований і тривалий вплив на сімейну атмосферу.

Далі доречно визначити ієрархію сімейних конфліктів, виходячи з критерію психологічного значення у таблиці 2, де подається авторська позиція

Таблиця 2

Ієрархія сімейних конфліктів за критерієм психологічного значення за К. Парицькою

Місце у ієрархії	Тип конфлікту
1.	Господарсько-економічні конфлікти – найвищим у ієрархії сімейних конфліктів за психологічним значенням, ми визначаємо господарсько-економічну складову сімейного конфлікту, який включає в себе побутовий вимір сімейного життя та сім'ї як інституту, тобто такого який визначається Сімейним кодексом України.
2.	Конфлікти між родичами з авторитарним втручанням – характеризуються залученням у конфлікт третьої сторони (як правило батьки одного з членів сім'ї), та супроводжується тривалим характером.
3.	Позиційні конфлікти – конфлікти, які виникають навколо категорій влади, статусу, рольового місця, тощо. Цей тип конфлікту конституюється назовні, виходить за межі особистісних переживань.
4.	Сексуальні конфлікти – тип конфлікту, який виникає при розбіжностях, що стосуються психофізіологічних потреб, або можуть стосуватися самих норм інтимної поведінки. Цей тип конфлікту, є, як правило найбільш латентним із усіх в

	ієрархії, тому його можлива довоготривалість не є настільки впливовою на взаємовідносини, як інші типи конфліктів.
5.	Емоційні конфлікти – ситуативний тип конфліктів, який виникає в контексті звичайних побутових проблем та має недовгий термін дії, або сприяє переходу в інший тип конфлікту, який йде вище за ієрархією. Саме рисою ситуативності і продиктоване найнижче місце у даній класифікації.

Ефективне управління сімейними конфліктами базується на розумінні їх природи, причин і форм прояву. До основних підходів відносять:

1. Профілактичний підхід – спрямований на запобігання виникненню конфліктів шляхом формування навичок конструктивної комунікації, взаєморозуміння та взаємоповаги між членами сім'ї.
2. Корекційний підхід – передбачає втручання психолога або сімейного консультанта у випадку вже виниклих конфліктних ситуацій для їх пом'якшення або розв'язання.
3. Освітній підхід – полягає у навчанні членів сім'ї навичкам управління емоціями, ведення переговорів та досягнення компромісу.

Крім того, дослідження науковців показують, що ефективність подолання конфліктів значною мірою залежить від стилю комунікації у сім'ї. Конструктивні моделі включають відкриту взаємодію, активне слухання, співпрацю та готовність до взаємних поступок. Навпаки, конфліктогенні моделі проявляються у формі уникання проблеми, агресії або надмірної пасивності, що веде до накопичення негативних емоцій та ескалації суперечностей.

Отже, сімейні конфлікти є складним багатовимірним явищем, що виникає на ґрунті різних потреб, цінностей, очікувань і взаємодій членів родини. Їхня класифікація за суб'єктами, джерелами та поведінкою сторін дозволяє більш

глибоко зрозуміти природу суперечностей та спрямувати зусилля на їх конструктивне розв'язання. Ефективне управління сімейними конфліктами потребує комплексного підходу, що включає профілактичні заходи, корекційні втручання та освітню роботу з членами сім'ї, а також розвиток навичок конструктивної комунікації, взаємоповаги та здатності до компромісу.

Своєчасне виявлення причин конфліктів, розуміння їхніх психологічних особливостей та застосування відповідних стратегій дозволяє не лише зменшити напруженість у сімейному середовищі, а й сприяти збереженню гармонії, стабільності та розвитку здорових міжособистісних стосунків у родині. Таким чином, системний підхід до аналізу, профілактики та вирішення конфліктів є ключовим чинником підтримки сімейного благополуччя та підвищення якості життя її членів.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи перший розділ, можемо синтезувати поняття сім'ї в сучасній українській нормативно-правовій базі та науковій літературі, через визначення її як основного, первісного осередку суспільства який складають особи які спільно проживають та пов'язані спільним побутом, а також мають взаємні права та обов'язки.

Було проаналізовано загальні засади сімейних відносин в Україні, які визначаються Сімейним Кодексом України. Згідно Сімейного Кодексу України було визначено правовий та побутовий виміри існування сім'ї. Правовий вимір проявляється наявністю взаємних прав та обов'язків членів сім'ї, а побутовий вимір проявляється спільним побутом.

Роль держави в регулюванні інституту сім'ї полягає в підтримці функціонування даного соціального інституту та забезпечення належних умов для розвитку сімейних відносин, зокрема, виховання дітей і підтримки моральних цінностей. Розвиток інституту сім'ї пройшов певну еволюцію від ендогамії до агамії і до екзогамії. З розвитком виробничих відносин та індустріального

суспільства почали формуватися стійкі пари які згодом отримують вигляд та форму сучасного шлюбу.

Було визначено основні теоретичні засади дослідження такого поняття як конфлікт та його проявів зокрема через зіткнення протилежних та несумісних інтересів, дій, поглядів окремих осіб. Таким чином, основні особливості сімейних конфліктів пов'язані з наступними функціями які виконує інститут сім'ї, а саме: виховною, репродуктивною, господарсько-економічною, рекреаційною, регулятивною. В контексті цього, було створено авторську ієрархію сімейних конфліктів за критерієм психологічного значення серед яких, на нашу думку, найбільш суттєвими є господарсько-економічні конфлікти.

Розкрито теоретичні засади дослідження сім'ї як суспільного інституту. Опрацьовано основні типології у вітчизняній літературі, зокрема типологію Поліщука В.М, яка ґрунтується на поєднанні психологічних, соціальних та виховних критеріїв і налічує п'ять основних видів сім'ї: нуклеарної, змішаної, неповної та подружньої. Натомість соціолог Черниш Н. Виокремлює тільки два типи сім'ї: нуклеарну та розширену. На противагу вітчизняним дослідникам, американський соціолог Карл Ціммерман виділив три основні історичні типи сім'ї: опікунську, домашню, та атомістичну. Порівняння даних трьох типологій дало нам змогу говорити про загальні закономірності та критерії диференціації різних типів «сім'ї».

Було проведено диференціацію між поняттями нуклеарної та розширеної сім'ї, а також конкретизовано основні типи родини залежно від розподілу влади. Зокрема, охарактеризовано патріархальний матріархальний та егалітарний типи сімей.

Також було визначено поняття конфлікту, як зіткнення протилежних або несумісних інтересів, дій, поглядів чи цілей окремих осіб, соціальних груп, організацій, держав або різних соціальних і політичних систем.

Типи сімейних конфліктів були класифіковані за наступними критеріями: за суб'єктами конфлікту серед яких можна виокремити подружні, між родичами, між батьками та дітьми. За критерієм джерела конфлікту виокремлюють ціннісні, позиційні, сексуальні, емоційні та господар економічні конфлікти. І за критерієм поведінки сторін можна виокремити відкриті та приховані конфлікти.

Також була розроблена авторська ієрархія сімейних конфліктів за критерієм психологічного значення в якому найвище місце зайняли господарсько-економічні конфлікти.

Однією з ключових теоретичних засад дослідження сім'ї як інституту та як суспільного явища є вплив соціального середовища на неї, зокрема, на її суб'єктів. Також у розділі присутня класифікація сімей за п'ятьма основними видами: нуклеарна, розширена, змішана, неповна та подружня сім'я.

Загалом, перший розділ присвячений аналізу значення сімейного конфлікту для соціалізації дітей та підлітків у контексті визначеної нами структури. Ця структура складається з трьох основних складових значення сімейного конфлікту для соціалізації дітей та підлітків: його форми, залучених інструментів та самого впливу.

Як уже було визначено: форми соціалізації репрезентують процесуальну складову впливу сімейного конфлікту на соціалізацію дітей та підлітків, інструменти є методичною або способовою особливістю впливу сімейного конфлікту на соціалізацію дітей та підлітків, в той час як сам вплив є результативним елементом структури впливу соціального конфлікту, через яку ми визначаємо його «значення».

РОЗДІЛ 2.

ФОРМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

2.1. Форми соціалізації дітей і підлітків в умовах сімейного конфлікту

Соціалізація дітей і підлітків є складним і багаторівневим процесом, який охоплює засвоєння соціальних норм, цінностей, моделей поведінки та ролей, необхідних для повноцінного функціонування особистості в суспільстві. Одним із провідних середовищ, де відбувається становлення соціального досвіду дитини, є сім'я. Саме в родинному колі формуються базові уявлення про добро і зло, взаємодію з іншими людьми, механізми емоційного самоконтролю, довіру, відповідальність і співпереживання.

Проте, за наявності сімейного конфлікту, процес соціалізації набуває суперечливого характеру. Конфлікт між батьками або іншими членами родини створює емоційно напружену атмосферу, що дестабілізує систему виховних впливів і знижувати рівень психологічної безпеки дитини. У таких умовах дитина змушена пристосовуватися до суперечливих вимог і моделей поведінки, що впливає на її соціальну компетентність, самооцінку, емоційну регуляцію та міжособистісні стосунки.

На сучасному етапі проблема соціалізації дітей і підлітків набуває особливої актуальності, адже саме від її ефективності залежить формування гармонійної, зрілої та успішної особистості. Одним із ключових аспектів цього процесу є соціальна адаптація, тобто активне пристосування індивіда до соціального середовища. Соціальна адаптація (від лат. *adapto* – пристосовую і *socialis* – громадський) передбачає не лише зовнішнє прийняття норм і цінностей суспільства, а й внутрішнє осмислення власної ролі в соціальній системі. Вона є як процесом постійного засвоєння нових соціальних зв'язків і ролей, так і

результатом – здатністю особистості ефективно функціонувати в соціумі відповідно до своїх можливостей, цілей і ціннісних орієнтацій [13, с. 36-38].

Особливу роль соціальна адаптація відіграє у підлітковому віці, коли відбувається активний пошук ідентичності, самоствердження, формування моральних орієнтирів. У цей період підліток переживає численні зміни – фізіологічні, психологічні, соціальні – і стикається з необхідністю прийняти нові соціальні ролі. Саме тому соціальна адаптація підлітків безпосередньо пов'язана з формуванням їхніх цінностей, норм поведінки, здатністю до саморегуляції та відповідальності.

Дослідниця Є. Єзерська наголошує, що соціалізація підлітків є складним і багаторівневим процесом, у якому взаємодіють як зовнішні соціальні чинники (родина, школа, група однолітків, засоби масової інформації), так і внутрішні психологічні ресурси особистості – рівень самосвідомості, здатність до рефлексії, емоційна стабільність. На її думку, ефективність соціальної адаптації значною мірою визначається тим, наскільки підліток адекватно сприймає себе, своє місце у світі та власні соціальні зв'язки. Якщо це сприйняття спотворене або недостатньо розвинене, виникають труднощі у соціальній поведінці, що може призвести до девіацій – агресії, замкненості, залежностей тощо [13, с. 36-38].

Авторка підкреслює, що основними соціалізуючими агентами в сучасному суспільстві залишаються родина та навчальний заклад, проте їхній вплив суттєво трансформується. Якщо раніше соціалізація дитини відбувалася в межах стабільної системи цінностей і норм, то сьогодні вона набуває мозаїчного та суперечливого характеру: підліток одночасно засвоює різні, іноді взаємовиключні моделі поведінки. Саме тому важливою умовою успішної соціалізації стає підтримка емоційної рівноваги та формування критичного мислення, що дозволяють орієнтуватися в складному соціальному просторі.

Крім того, сім'я є первинним осередком соціалізації, адже саме в ній дитина вперше засвоює норми співжиття, моральні цінності, моделі спілкування. Від

духовного, культурного та морального рівня сім'ї залежить, наскільки повноцінно відбуватиметься становлення особистості.

На думку Н. Пелих та Н. Левус, процес статево-рольової соціалізації відображає складну взаємодію біологічних, психологічних і соціокультурних чинників, що визначають специфіку становлення особистості хлопців і дівчат у різних умовах сімейного виховання. Дослідниці підкреслюють, що саме сім'я виступає першим середовищем, у якому дитина починає засвоювати гендерні ролі через спостереження, ідентифікацію з батьками та наслідування моделей поведінки [31, с. 447-448].

Як зазначає Н. Пелих, статево-рольова соціалізація охоплює процес формування уявлень про жіночність і мужність, відповідних очікувань суспільства щодо ролей чоловіка і жінки, а також розвиток психологічних якостей, притаманних тій чи іншій статі. Дослідниця наголошує, що у підлітковому віці цей процес набуває особливої інтенсивності, оскільки під впливом фізіологічних і соціальних змін підліток активно шукає власну ідентичність і прагне визначити своє місце в системі гендерних відносин. Успішне проходження цього етапу забезпечує внутрішню узгодженість і впевненість у собі, тоді як порушення процесу може призвести до дезадаптації, конфліктності або формування неадекватних рольових установок.

Н. Левус звертає увагу на те, що статево-рольова соціалізація відбувається не лише під впливом родини, а й унаслідок взаємодії з однолітками, педагогами, мас-медіа. Вона підкреслює, що сучасні діти й підлітки опиняються в умовах гендерної амбівалентності, коли традиційні уявлення про «чоловіче» і «жіноче» поступово трансформуються, а суспільство пропонує нові моделі гендерної поведінки, яка спричиняє суперечності у становленні статевої ідентичності, особливо за відсутності належної підтримки з боку батьків або педагогів.

У своїх працях автори акцентують на тому, що дефіцит батьківського впливу або домінування материнського виховання у неповних родинах істотно

ускладнює формування чоловічої статевої ролі у хлопців-підлітків. Такі підлітки часто демонструють емоційну чутливість, невпевненість у собі, схильність до фемінних моделей поведінки, що пояснюється браком позитивного чоловічого прикладу та надмірною емоційною опікою з боку матері. На думку дослідниць, цей феномен особливо виразний у сім'ях, де мати застосовує авторитарну гіперсоціалізацію або виявляє емоційне відкидання, що призводить до низької самооцінки, інфантильності та труднощів у самоствердженні.

Отже, аналіз наукових джерел і теоретичних підходів дозволяє зробити висновок, що соціалізація дітей і підлітків в умовах сімейного конфлікту є складним, багатофакторним та суперечливим процесом. Сімейне середовище, яке у нормі має виконувати функцію підтримки, емоційної безпеки та передачі соціальних норм, у ситуації конфліктності втрачає свою стабілізуючу роль і може стати джерелом психологічного напруження та дезадаптації.

Порушення сімейної взаємодії впливає на формування самооцінки, емоційної регуляції, комунікативних навичок та ціннісних орієнтацій підлітка. У таких умовах дитина засвоює суперечливі моделі поведінки, що може позначатися на розвитку агресивності, замкненості, залежностей або інших форм девіантної поведінки.

Особливої уваги набуває соціальна адаптація, яка виступає як показником психологічної зрілості, саморегуляції та здатності орієнтуватися в соціальних ситуаціях. Окреме значення має статево-рольова соціалізація, яка також зазнає впливу сімейних дисфункцій. Саме сім'я є первинним осередком формування гендерних ролей, а порушення її структурної та емоційної цілісності – особливо в неповних родинах – може призвести до труднощів у формуванні гендерної ідентичності. Хлопці з неповних сімей нерідко демонструють менш виражені маскуліні риси, емоційну вразливість та невпевненість через відсутність позитивної чоловічої моделі та надмірну чи непродуктивну материнську опіку.

Таким чином, успішна соціалізація дітей і підлітків передбачає наявність стабільного, емоційно підтримувального сімейного середовища, узгоджених виховних впливів і можливості для безпечного пошуку себе в соціумі. За умов сімейного конфлікту ці процеси порушуються, що підвищує ризики дезадаптації, ускладнює становлення особистісної та гендерної ідентичності та формує потребу в додатковій підтримці з боку педагогів, шкільних психологів і соціальних служб.

2.2. Інструменти соціалізації дітей та підлітків в умовах сімейного конфлікту

Процес соціалізації дітей і підлітків в умовах сімейного конфлікту потребує особливого підходу, адже саме в цей період формується здатність особистості адаптуватися до соціального середовища, вибудовувати стосунки з іншими людьми та знаходити конструктивні способи взаємодії. Коли ж сімейна система порушена або перевантажена конфліктами, дитина нерідко опиняється в ситуації емоційної невизначеності, нестабільності й психологічної напруги, що ускладнює її нормальний соціальний розвиток.

У таких умовах особливо важливо забезпечити підтримку з боку соціального оточення, освітніх інституцій та професійних фахівців, які можуть створити компенсаторне середовище для гармонійного розвитку. Інструменти соціалізації, що застосовуються у роботі з дітьми та підлітками, покликані сприяти подоланню негативних наслідків сімейних конфліктів, формуванню навичок емоційної регуляції, розвитку комунікативних компетенцій та зміцненню почуття безпеки.

Аналіз дослідження Д. Гусейнової показує, що сімейні конфлікти можуть викликати широкий спектр труднощів: тривожність, депресивні прояви, агресивність, соціальну ізоляцію, схильність до шкідливих звичок, зниження

академічної мотивації та труднощі у формуванні моральних орієнтирів. Підлітки, які зростають у середовищі постійних суперечок, часто не отримують належної емоційної підтримки, що ускладнює їх здатність будувати здорові стосунки у майбутньому [11, с. 138-140].

З огляду на це важливим завданням є впровадження заходів, спрямованих на зменшення негативних наслідків сімейних конфліктів: налагодження відкритої комунікації між батьками та підлітками, застосування сімейної та індивідуальної психологічної терапії, а також активна участь школи й соціальних інституцій у підтримці дітей. Створення сприятливого соціального середовища допомагає підліткам подолати стрес, розвивати соціальні навички та зміцнювати віру у власні сили.

Як зазначив Президент Азербайджану І. Алієв, підтримка традиційних та сімейних цінностей є необхідною умовою збереження культурної ідентичності та захисту молодого покоління від негативних зовнішніх впливів. Він наголошує на важливості формування у підлітків стійких життєвих орієнтирів, які дадуть їм змогу залишатися психологічно здоровими та соціально адаптованими [61, pp. 25-37]

В умовах постійних конфліктів у сім'ї дитина стикається з негативними моделями взаємодії, отримує досвід спілкування, який супроводжується напруженням, неприйняттям або емоційною відстороненістю. Замість підтримки та співробітництва вона часто спостерігає ворожість між батьками, що позбавляє її можливості засвоювати конструктивні форми комунікації. Відсутність позитивного прикладу взаємоповаги та взаємодії унеможливорює набуття важливих соціальних навичок, які в нормальних умовах формуються природно – через щоденну взаємодію з близькими [18, с. 41-45].

Основні соціалізуючі функції сім'ї передбачають забезпечення фізичного, емоційного та психологічного розвитку дитини, формування її статевої ідентифікації, адекватної самооцінки, інтелектуального потенціалу, здібностей і

життєвих можливостей. Саме сім'я має створювати атмосферу захищеності, формувати систему цінностей, забезпечувати поступове оволодіння соціальними нормами й правилами поведінки. Проте в ситуації сімейного конфлікту ці функції значною мірою порушуються або виконуються непослідовно, що призводить до емоційної нестабільності, зниження почуття безпеки та труднощів у саморозвитку.

Тож, конфліктні стосунки з батьками істотно звужують можливості повноцінного розвитку дитини: процес соціалізації деформується, а виховний вплив набуває суперечливого й часто негативного характеру. Особливість соціалізації в таких умовах полягає в тому, що дитина засвоює соціальний досвід вибірково, трансформуючи його у власні ціннісні орієнтації. Причому перевага надається тим нормам і моделям поведінки, які є домінуючими в сімейному середовищі – навіть якщо вони деструктивні.

Соціалізація дошкільника, пише Ю. Леонова, значною мірою залежить від дорослих, які формують його життєвий простір і створюють умови для засвоєння першого соціального досвіду. Саме вони визначають, чи буде цей простір сприяти розвитку, чи, навпаки, обмежуватиме його. Оскільки становлення дитини неможливо уявити поза системою взаємин з близькими дорослими, особливо з батьками, сім'я виступає ключовим середовищем, у якому закладаються основи майбутньої особистості [22, с. 75].

Важливість сім'ї в соціалізації дошкільника зумовлена її роллю як основного носія та передавача культурних норм, цінностей і моделей поведінки. Водночас сім'я передає саме ту частину культури, яка є доступною та прийнятною для самих батьків, тому виховання й навчання дитини відбувається в межах світогляду, звичаїв та моральних орієнтирів конкретної родини. Цінності, що панують у сім'ї, зазвичай безпосередньо засвоюються дитиною, і лише сформувавшись як автономна особистість, вона може переглядати отримані установки.

У конфліктній або проблемній сім'ї висока ймовірність того, що розвиток дитини набуде патологічних рис. Негативний досвід взаємин між батьками стає для дошкільника травматичним: дитина щодня стикається з ворожістю, напругою, агресивними реакціями або холодністю. Вона втрачає віру в можливість теплих, стабільних і підтримувальних стосунків між людьми, передчасно розчаровується в міжособистісних взаєминах і не отримує потрібного досвіду співпраці та кооперації, який є ключовим для подальшого соціального розвитку, зокрема й у майбутньому подружньому житті.

Негативні наслідки впливу конфліктної сім'ї на соціалізацію дошкільника проявляються у наступному вигляді:

1. дитина зростає в умовах суперечливих і несумісних вимог батька та матері;
2. духовна атмосфера родини позбавлена стабільності, миру та емоційної безпеки, що унеможливорює нормальний психічний розвиток;
3. підвищується ризик нервово-психічних розладів;
4. спостерігається зростання бездоглядності та проблем з контролем поведінки;
5. знижується здатність до адаптації в новому середовищі;
6. формуються дефекти морального розвитку;
7. дитина не засвоює низку загальнолюдських моральних норм;
8. виникають суперечливі або ворожі почуття до одного чи обох батьків.

Різні форми дисфункціональної сімейної взаємодії сприяють проявам нервово-психічних розладів, що нерідко мають «нажитий» характер і є результатом проживання в емоційно неблагополучному середовищі. Поведінка батьків, їхні неконтрольовані емоції, агресивні реакції або взаємні звинувачення здатні формувати у дитини істеричні риси, невротичні симптоми та стійке відчуття небезпеки. Часті сварки подружжя спричиняють регулярну

психологічну травматизацію, яка поступово руйнує нормальне відчуття безпеки й емоційної рівноваги.

Розгляд теоретичних аспектів впливу сімейного виховання свідчить, що стиль взаємин між дорослими починає визначатися ще до народження дитини, а згодом трансформується у форму їхнього ставлення до неї та у вибір виховних стратегій. Для гармонійного розвитку особистості надзвичайно важливими є повага, довіра, взаємодопомога та емоційна підтримка в родині. Саме внутрішньосімейні взаємини стають моделлю для наслідування та основою, через яку дитина вчиться будувати зв'язки з іншими людьми.

У ситуації конфлікту, коли батьки демонструють грубість або байдужість, у дитини формується переконання, що інші люди поводитимуться з нею не краще, що породжує недовіру, ускладнює набуття соціальних цінностей і створення здорових соціальних зв'язків, що значно гальмує процес соціалізації.

Тож, аналіз особливостей соціалізації дошкільника у конфліктній сім'ї дозволяє стверджувати, що сім'я є первинним і визначальним інститутом соціалізації. Вона передає дитині базовий соціальний досвід, формує її установки та емоційно-поведінкові моделі, забезпечує (або не забезпечує) психологічну підтримку й будує середовище, яке визначає траєкторію особистісного розвитку. У конфліктних сім'ях ці механізми соціалізації істотно порушені, що створює ризики для гармонійного становлення дитини як особистості.

У підлітковому віці емоційний зв'язок дитини з сім'єю залишається визначальним, додає Н. Косован, проте саме в цей період він стає особливо вразливим до руйнівного впливу сімейних конфліктів. Соціальне становлення підлітка значною мірою залежить від складу сім'ї, характеру взаємин між її членами, стилю виховання та рівня емоційної підтримки. У конфліктних сімейних середовищах ці взаємозв'язки порушуються, що безпосередньо відображається на моральному та психологічному розвитку дитини. Поведінка батьків, їхні цінності та переконання залишаються для підлітка орієнтиром, однак

постійні суперечки, напруженість або агресія у родині призводять до формування суперечливих установок і нестабільної самооцінки [20].

Сім'я, яка функціонує в атмосфері конфліктності, не здатна повною мірою забезпечити умови для морального становлення підлітка. Турбота, підтримка та щоденна спільна діяльність, які в гармонійних сім'ях сприяють формуванню моральних цінностей і соціальної зрілості, у конфліктних родинах набувають фрагментарного й непослідовного характеру, який позбавляє дитину відчуття стабільності та безпеки, що є критично важливим у перехідному віці. Батьки, зайняті власними суперечностями, часто не помічають потреб підлітка, не надають допомоги у вирішенні вікових труднощів і створюють емоційно нестійкий мікроклімат, який гальмує соціалізаційні процеси.

Тривалий виховний вплив сім'ї в умовах конфлікту може формувати у підлітка не соціально значущі якості, а навпаки – деструктивні моделі поведінки. Замість розвитку відповідальності, співпраці та працьовитості підліток часто засвоює моделі агресивності, уникання, недовіри або емоційного відсторонення. Позитивні навички – пунктуальність, здоровий спосіб життя, дотримання соціальних норм – у конфліктних умовах поступаються місцем імпульсивності, протестній поведінці, схильності до ризикованих чи девіантних дій. Так само порушується засвоєння правил соціальної взаємодії: замість ввічливості й готовності допомогти формуються підозрілість, замкнутість або надмірна конфліктність [20].

У сфері розвитку самосвідомості підлітків сімейний конфлікт може викликати явище, схоже на «психологічну мобілізацію», коли дитина змушена захищати власні кордони, відстоювати позицію або займати сторону одного з батьків. Проте це не сприяє здоровому становленню особистості: підліток не стільки формує власні переконання, скільки реагує на дисгармонію сімейного середовища. Він перестає бути просто учасником сімейного життя та змушений

брати на себе роль «дорослого», що веде до передчасного психологічного дорослішання або, навпаки, до регресивних реакцій [20].

Внутрішня атмосфера родини, яка перебуває у стані постійного конфлікту, істотно спотворює розвиток самооцінки підлітка. Негативні висловлювання, критика, взаємні звинувачення між батьками чи на адресу дитини накопичуються та з віком формують нестійку, тривожну або занижену самооцінку. Хоча у підлітковому віці поступово посилюється вплив однолітків та соціального оточення, сімейний конфлікт залишається базовою причиною внутрішньої невпевненості й емоційної вразливості. Саме тому цей період стає критичним у розумінні ефективності сімейного виховання та його впливу на особистісний розвиток.

Таким чином, позитивна соціалізація підлітка в умовах сімейного конфлікту ускладнюється або навіть призупиняється. Нестійкий емоційний клімат, брак послідовності у вихованні, відсутність підтримки та негативний приклад батьків можуть призвести до значних відхилень у психологічному, емоційному та поведінковому розвитку. У таких умовах підліток переживає психологічні травми, спотворення у формуванні особистості, зростає ризик порушень поведінки та емоційних розладів, що ще раз підтверджує, що сімейний конфлікт є одним із найбільш значущих факторів, які впливають на соціалізаційний шлях підлітка.

Отже, соціалізація дітей і підлітків у конфліктній сім'ї набуває суттєвих деформацій, оскільки базові механізми емоційної підтримки, ціннісного орієнтування та набуття соціального досвіду функціонують непослідовно або в деструктивній формі. Конфліктне середовище позбавляє дитину можливості засвоювати позитивні моделі взаємодії, формує нестабільну самооцінку, підвищує ризик нервово-психічних розладів та поведінкових відхилень. У підлітковому віці ці порушення проявляються ще гостріше: знижується соціальна

адаптивність, ускладнюється побудова міжособистісних стосунків, з'являється недовіра до оточення, агресивність або емоційне відсторонення.

Сімейний конфлікт стає джерелом хронічної психологічної напруги та провокує формування деструктивних способів реагування на життєві труднощі, тому ефективна соціалізація дітей і підлітків у таких умовах можлива лише за умови створення компенсаторного середовища, у якому освітні та соціальні інституції, фахівці та значущі дорослі забезпечують підтримку, стабільність, емоційну безпеку та сприяють формуванню здорових моделей поведінки, що здатні нейтралізувати негативний вплив сімейних конфліктів.

Висновки до другого розділу

Проаналізовано особливості соціалізації дітей і підлітків в умовах сімейного конфлікту та окреслено інструменти, що сприяють мінімізації його негативних наслідків. Сімейне середовище є базовим агентом соціалізації, а тому будь-які порушення його цілісності й емоційної стабільності суттєво впливають на формування особистості. Сімейний конфлікт порушує систему виховних впливів, створює атмосферу напруження та невизначеності, ускладнює формування соціальної компетентності, самооцінки, емоційної регуляції, комунікативних навичок і моральних орієнтирів. У таких умовах дитина або підліток нерідко засвоює суперечливі або деструктивні моделі поведінки, що підвищує ризик девіацій, агресивності, замкненості, залежностей та труднощів у міжособистісних стосунках. Особливо вразливою є сфера статево-рольової соціалізації, адже в неповних або конфліктних родинх порушуються механізми ідентифікації з батьківськими моделями, що негативно позначається на формуванні гендерної ідентичності.

Методичний поділ структури самого процесу соціалізації дітей та підлітків на його форми та інструменти дозволяє нам краще визначити особливості протікання цього явища в умовах сімейного конфлікту.

Формами соціалізації дітей в умовах сімейного конфлікту є явище соціальної адаптації, яке в себе включає прийняття норм і цінностей суспільства, зокрема, відтворення тих типів поведінки які їх оточують. Якщо мова іде про сім'ю в стані конфлікту, то це можуть бути, в тому числі, і регресивні та аб'юзивні типи поведінки. Таким чином, порушення сімейної взаємодії впливає на формування самооцінки емоційної регуляції комунікативних навичок та цілісних орієнтацій підлітка. Отже, в цьому контексті, форми соціалізації в умовах сімейного конфлікту можуть бути направленими на дублювання поведінки членів сім'ї яка не завжди є соціально прийнятною.

Форми соціалізації дітей та підлітків включають в себе внутрішнє осмислення власної ролі в соціальній системі. Також було визначено відмінності соціальної адаптації у дитячому та підлітковому віці – основна диференціація між цими двома процесами полягає в тому що у дитячому віці індивід повністю залежний від своїх батьків в контексті соціалізації, в той час як у підлітковому віці соціалізація відбувається автономно від батьків.

Дотичною до соціальної адаптації формою соціалізації дітей та підлітків є статево-рольова соціалізація, яка охоплює процес формування уявлень про жіночність і мужність, відповідних очікувань суспільства стосовно ролі чоловіка та жінки, в тому числі і в сім'ї. Формою соціалізації дитини чи підлітка може бути і саме перебування в сімейному середовищі.

Аналіз наукових праць засвідчив, що сімейні конфлікти мають комплексний вплив: вони зачіпають емоційно-поведінкову сферу, соціальну адаптацію, моральний розвиток та загальну життєстійкість дитини. Дошкільники у таких умовах особливо вразливі, оскільки їхня базова довіра до світу та здатність до емоційної взаємодії безпосередньо залежить від якості сімейного мікроклімату.

Визначено ключові інструменти соціалізації дітей і підлітків у конфліктних сім'ях. Серед них – психологічна підтримка, сімейне консультування, розвиток

навичок емоційної регуляції, створення безпечного та підтримувального освітнього середовища, залучення соціальних служб, формування навичок конструктивної комунікації, профілактика девіантної поведінки. Значну роль відіграє школа та її здатність створювати для дитини компенсаторний простір, де вона може отримати досвід здорової взаємодії, підтримки та прийняття.

Серед основних інструментів соціалізації дітей є ті функції які виконує інститут сім'ї по відношенню до забезпечення процесу соціалізації. Зокрема це забезпечення фізичного, емоційного та психологічного розвитку дитини, формування її статевої ідентифікації, адекватної самооцінки, інтелектуального потенціалу, здібностей і життєвих можливостей. Тут ми бачимо як процес соціалізації дітей може залежати від інструментів, які застосовуються з боку інституту сім'ї.

Переходячи до вивчення нашого контексту а саме соціалізації дітей та підлітків в умовах сімейного конфлікту то тривалий виховний вплив сім'ї в даних умовах може формувати у підлітка не соціально значущі якості а навпаки деструктивні моделі поведінки. Негативно впливати на самосвідомість формування соціально як результат реакції на дисгармонію сімейного середовища.

Отже, сімейний конфлікт не лише ускладнює соціалізацію дитини, але й формує значні ризики психологічної дезадаптації. Ефективна соціалізація в таких умовах можлива лише за умови цілісної підтримки, що включає співпрацю сім'ї, закладів освіти, психологів і соціальних служб. Комплексний підхід дозволяє знизити деструктивний вплив конфліктів та забезпечити гармонійний розвиток дитини чи підлітка, сприяючи формуванню зрілої, емоційно стабільної та соціально відповідальної особистості.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

3.1. Вплив сімейного конфлікту на соціалізацію дітей

У сучасних умовах розвитку суспільства особливої уваги потребує питання соціалізації дітей та підлітків у ситуаціях, пов'язаних із конфліктами різної природи. Соціалізація, як процес засвоєння норм, цінностей, моделей поведінки та способів взаємодії з навколишнім світом, є надзвичайно чутливою до емоційної атмосфери, у якій зростає дитина. Будь-який конфлікт – міжособистісний, сімейний, шкільний чи суспільний здатний значно вплинути на становлення особистості, змінюючи її уявлення про світ, ставлення до інших людей та власну самооцінку.

Дитинство і підлітковий вік є критичними етапами формування характеру, соціальних умінь та емоційної регуляції. У ці періоди дитина активно переймає моделі поведінки від дорослих і навчається реагувати на складні ситуації, тому конфліктні умови, у яких вона опиняється, можуть стати як фактором ризику, так і своєрідним навчальним середовищем. Негативно забарвлені конфлікти, що супроводжуються агресією, тиском чи психологічним напруженням, провокують у дітей підвищену тривожність, невпевненість у собі, проблеми у комунікації та соціальній адаптації. Натомість конструктивні суперечності, які вирішуються шляхом діалогу та взаємоповаги, сприяють розвитку навичок самоконтролю, емпатії та відповідальності.

Важливим є те, що дитина не просто спостерігає за конфліктами, а активно проживає їх. У молодшому віці вона ще не здатна повністю усвідомити їх причини або наслідки, проте гостро реагує на емоційне напруження між значущими для неї людьми. У підлітковому віці сприйняття конфліктів ускладнюється процесами становлення ідентичності, боротьбою за автономію та

підвищеною чутливістю до несправедливості. Тому конфліктні ситуації нерідко провокують загострені емоційні реакції, формування протестної або девіантної поведінки, а також відчуження від соціального оточення.

Значущим чинником, який визначає, як саме конфлікт вплине на дитину, є характер взаємин між членами її найближчого середовища. Стабільні та емоційно підтримувальні стосунки допомагають дитині долати наслідки стресу та вчать конструктивному вирішенню суперечностей. Конфліктність у важливих соціальних групах може порушити відчуття безпеки, дестабілізувати емоційний стан та спотворити уявлення про допустимі моделі взаємодії. У таких умовах діти нерідко відтворюють побачені моделі у власній поведінці – як у стосунках з однолітками, так і у майбутньому дорослому житті.

І. Ковальчук наголошував на тому, що слід враховувати й те, що сучасна соціальна реальність створює додаткові виклики для формування дитини. Зміни у сімейних структурах, економічні труднощі, інформаційні перевантаження, соціальна нестабільність – всі ці фактори підсилюють ризик виникнення конфліктів у найближчому оточенні дитини. Діти та підлітки часто виявляються втягнутими у ці процеси незалежно від власної волі. Їм доводиться взаємодіяти з різними формами напруження, адаптуватися до непередбачуваних обставин та шукати нові способи підтримки в умовах, що постійно змінюються. [18].

Попри можливі негативні наслідки, конфлікт може стати важливим ресурсом розвитку за умови грамотного його подолання. Навчання дітей способам саморегуляції, розвитку емоційної грамотності, вмінню слухати та висловлювати власну позицію є ключовими складовими успішної соціалізації в умовах напруги. Такий підхід допомагає дитині не лише захистити свій емоційний стан, а й виробити життєстійкість, здатність до конструктивного спілкування та відповідального прийняття рішень у дорослому житті.

Усе це зумовлює необхідність більш глибокого аналізу того, які саме форми конфліктів найчастіше зустрічаються в оточенні дітей, яким чином вони

проявляються та які наслідки можуть мати для подальшого розвитку особистості. Такий аналіз дозволить краще зрозуміти природу поведінкових реакцій дітей у напружених ситуаціях і стане основою для подальшого розгляду специфічних механізмів їх соціалізації.

Проблема ускладнюється тим, що діти не завжди здатні правильно інтерпретувати причини конфлікту. У їх свідомості частим є явище персоналізації – коли вони починають відчувати себе винними у сварках дорослих, особливо якщо батьки озвучують докори у стилі «через тебе ми сваримося» або «ти створюєш нам проблеми». Така ситуація формує глибоке внутрішнє напруження, призводить до тривожності, страхів, а в окремих випадках – до формування депресивних або агресивних тенденцій. Психологи відзначають, що діти, які тривалий час перебувають у атмосфері конфліктності, відчувають нестачу базового відчуття безпеки. Їхня нервова система працює у постійному стані напруги, що позначається на здатності до навчання, концентрації уваги, контролю емоцій та поведінки.

Конфлікти в сім'ї можуть мати різний характер: міжособистісні суперечки, конфлікти, спричинені економічними труднощами, боротьбою за владу, подружні зради, розходження у виховних поглядах, а також насильницькі прояви – фізичні, психологічні або економічні. Кожен із цих різновидів по-своєму впливає на дитину, але всі вони мають спільну рису – підривають емоційний клімат сім'ї та порушують нормальний перебіг соціалізації. Особливо небезпечними є конфлікти, що супроводжуються насильством, оскільки вони створюють атмосферу постійного страху й непередбачуваності. Діти у таких умовах нерідко обирають стратегію або повного відсторонення, або прихованої агресії, яка може проявлятися у школі чи серед однолітків.

Окремої уваги потребує питання латентних конфліктів – тих, що приховані за зовнішнім спокоєм сім'ї, але фактично отруюють психологічний простір. Таким може бути емоційна холодність, уникнення діалогу, приховані

маніпуляції, пасивна агресія. Такі форми конфліктності не менш небезпечні, ніж відкриті сварки, оскільки створюють атмосферу невизначеності та емоційної нестабільності. Дитина не розуміє причин напруги, але чітко її відчуває, що формує тривожність і потребу постійно спостерігати за поведінкою дорослих, намагаючись передбачити можливий спалах негативу, що виснажує нервову систему та негативно впливає на здатність до саморегуляції [19].

Водночас не менш важливою є роль особистісних якостей батьків у формуванні реакцій дитини на конфлікт. Діти, чий батьки володіють навичками конструктивної комунікації, навіть у випадку виникнення суперечок мають більше шансів зберегти внутрішню стабільність та не перенести негативний досвід на власну соціальну поведінку. Конфлікт сам по собі не є катастрофою – небезпечним він стає лише тоді, коли дорослі не здатні контролювати емоції, демонструють агресивність або підривають почуття безпеки дитини. Так, у сім'ях, де суперечки вирішуються шляхом діалогу, взаємних поступок, де дорослі здатні визнавати свої помилки та пояснювати їх, навіть конфліктні епізоди можуть стати позитивним навчальним прикладом для дитини.

З іншого боку, конфлікти, які переходять у хронічну фазу, формують у дітей деформовані уявлення про стосунки між людьми. Вони можуть вважати, що агресія є єдиним способом домогтися уваги або утвердитися серед однолітків. Такі діти частіше демонструють девіантні форми поведінки – від замкненості та соціальної ізоляції до бійок, булінгу чи систематичного порушення правил. Дослідження також показують, що діти з конфліктних сімей мають значно вищий ризик розвитку емоційних розладів, поведінкових девіацій і труднощів у навчанні, що ускладнює їх подальшу інтеграцію в соціальне середовище.

Особливу увагу варто приділити тому, як конфлікти впливають на формування самооцінки. Діти, які постійно стають свідками принижень або самі зазнають критики без конструктивного змісту, починають відчувати власну неповноцінність. Вони можуть вважати себе недостатньо розумними, здатними,

красивими чи цінними. У майбутньому це призводить до невпевненості у собі, залежності від думки інших, труднощів у побудові довірчих відносин, а також до схильності вступати у токсичні взаємини. Водночас дитина може обрати й іншу модель – реактивну компенсацію, що проявляється у гіперсамостійності, прагненні до домінування, жорсткості або знеціненні інших людей.

Не менш важливим аспектом є і вплив конфліктів на емоційну сферу дитини. Хронічні сварки у сім'ї призводять до того, що дитина зникає до стану внутрішнього напруження, що формує підвищену чутливість до будь-яких подразників, що у майбутньому може обернутися імпульсивністю, труднощами у контролі власних емоцій, вибуховістю або, навпаки, надмірною стриманістю та схильністю замирати в стресових ситуаціях. Емоційна неурівноваженість стає фактором ризику для міжособистісних стосунків і може негативно позначатися на успішності соціальної адаптації.

Ще одним важливим аспектом є порушення базових сімейних функцій. Конфлікти підривають виховну, емоційну, комунікативну та захисну функції сім'ї, що створює додаткові труднощі у розвитку дитини. У таких умовах батьки перестають виконувати роль надійної опори, а сім'я з джерела стабільності перетворюється на фактор непередбачуваності, що впливає на здатність дитини до формування довіри, відповідальності, почуття власної цінності та соціальної компетентності.

Особливо гостро постає питання насильства у сім'ї як крайньої форми конфлікту. Дитина, яка зростає у середовищі насильства, отримує надзвичайно травматичний досвід, що може позначитися на всіх сферах її життя. Нерідко у таких сім'ях спостерігається циклічність конфліктів: фаза напруги, фаза агресії та фаза медового місяця. Дитина опиняється у постійному колі очікування небезпеки, що створює передумови для розвитку посттравматичних реакцій, підвищеної тривожності, соціальної замкненості або навпаки – неконтрольованої агресії. Психологічні наслідки подібного середовища можуть проявлятися не

лише у дитинстві, а й у дорослому житті, впливаючи на якість особистісних стосунків та здатність до емоційної близькості.

Разом із тим сучасні дослідження науковців підкреслюють, що негативний вплив сімейних конфліктів може бути значною мірою пом'якшений за умов наявності у дитини підтримувальних ресурсів. До них належать: теплі стосунки хоча б з одним із батьків, підтримка з боку бабусь і дідусів, конструктивні контакти з педагогами, позитивний шкільний мікроклімат, можливість звернення до психологічної допомоги, участь у творчих і спортивних гуртках. Наявність таких ресурсів сприяє розвитку стійкості, підвищує здатність долати труднощі та сприяє збереженню психічного благополуччя.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що вплив сімейних конфліктів на соціалізацію дітей та підлітків є комплексним і багатовимірним явищем, яке пронизує всі сфери їхнього психоемоційного та поведінкового розвитку. Аналіз різних форм конфліктів – від відкритих сварок до прихованої напруги й насильства свідчить про те, що деструктивні моделі взаємодії дорослих створюють для дитини неблагополучне середовище, у якому порушується відчуття безпеки, стабільності та приналежності. Саме ці базові умови є фундаментом для формування здорових соціальних навичок, тому їх руйнування неминуче викликає емоційні та поведінкові труднощі, що можуть мати тривалі наслідки. Дитина не просто стає пасивним свідком сімейних суперечок – вона активно інтерпретує їх, шукає пояснення та виробляє власні стратегії реагування. Залежно від особистісних особливостей, темпераменту, віку та рівня емоційної підтримки, ці стратегії можуть набувати різних форм: від надмірної тривожності та замкненості до агресивності та спроб самоствердження через конфліктність. Таким чином, саме спосіб, у який дитина переживає конфлікт, стає ключовим чинником її подальших соціальних установок.

Важливо наголосити, що сімейні конфлікти впливають не лише на окремі емоційні стани чи поведінкові реакції дітей, а й на функціонування сім'ї як

соціального інституту. В обстановці постійних суперечок або прихованої напруги порушуються її виховна, комунікативна та захисна функції. Діти, які не отримують моделі конструктивного вирішення суперечок, стикаються з труднощами у встановленні здорових міжособистісних стосунків поза межами родини: у школі, серед друзів, у майбутній професійній діяльності. В наслідок цього, сімейний конфлікт з приватної проблеми перетворюється на фактор соціального ризику, що впливає на процес інтеграції підростаючого покоління у суспільство.

Незважаючи на тяжкість окремих ситуацій, існують механізми, які здатні пом'якшити їх негативні наслідки. Серед них – емоційна підтримка хоча б одного значущого дорослого, позитивний соціальний досвід у школі, конструктивна взаємодія з педагогами, залучення до творчих або спортивних занять, можливість звернутися по психологічну допомогу. Такі ресурси створюють для дитини альтернативні джерела стабільності й дозволяють розвивати навички саморегуляції, емпатії та соціальної компетентності навіть у несприятливих сімейних умовах. Соціалізація в умовах конфлікту може мати не лише ризику, а й точки опори, які відіграють важливу роль у розвитку стійкості та адаптивності.

Отже, сімейні конфлікти посідають особливе місце в процесі становлення особистості дитини, оскільки впливають на її емоційний стан, відчуття безпеки та здатність взаємодіяти з оточенням і мають змогу змінювати характер дитячих реакцій, ускладнювати опанування соціальних норм і формувати внутрішні моделі поведінки, які зберігаються упродовж тривалого часу. Саме тому важливо розуміти не лише зовнішні прояви суперечок між дорослими, а й ті тонкі психологічні зміни, які поступово накопичуються в дитячій свідомості під впливом напруженої сімейної атмосфери. Такі процеси наголошують на важливості підтримки дитини, створення умов для її емоційної рівноваги та формування здорового середовища, у якому вона зможе повноцінно розвиватися.

3.2. Вплив сімейного конфлікту на соціалізацію підлітків

Період підліткового віку є одним із найважливіших етапів розвитку особистості, оскільки саме в цей час формується самосвідомість, відбувається пошук власної ідентичності та закладаються основи соціальних компетенцій, що впливатимуть на майбутнє життя. Підлітки перебувають у стані інтенсивних фізичних, психологічних і соціальних змін, що робить їх особливо чутливими до впливу оточення. Сім'я, яка протягом дитинства була головним джерелом емоційної підтримки та безпеки, продовжує виконувати ключову роль у розвитку ціннісних орієнтирів, формуванні моделей поведінки та соціальних навичок.

У підлітковому віці виникає потреба в автономії та самостійності, що часто суперечить очікуванням батьків і традиційним сімейним правилам. Така суперечність проявляється у вигляді конфліктів, які зачіпають різні сфери життя: навчання, дозвілля, спілкування з однолітками, прояви самовираження та визначення власних пріоритетів. Конфліктні ситуації у родині на цьому етапі можуть бути більш інтенсивними, ніж у ранньому дитинстві, оскільки підліток здатний усвідомлювати суперечності та робити власні висновки, а також висловлювати свої потреби і позицію більш аргументовано.

Соціалізація підлітка є складним процесом, що включає освоєння соціальних норм, правил поведінки та способів взаємодії з оточенням. Від ефективності цього процесу залежить здатність підлітка встановлювати довірливі відносини з однолітками, будувати контакти з дорослими, проявляти емпатію, приймати відповідальні рішення та адекватно оцінювати наслідки своїх вчинків. У сім'ях, де конфлікти мають хронічний або емоційно напружений характер, можливе формування деструктивних моделей поведінки, що проявляються у підвищеній агресивності, пасивності, замкнутості або невпевненості у собі.

Важливим аспектом є і психологічна роль підлітка в конфліктних ситуаціях. На відміну від дітей молодшого віку, підліток здатен не лише відчувати дискомфорт, а й аналізувати ситуацію, формувати власну стратегію поведінки та вибудовувати реакції на дії батьків, що підвищує як потенційну шкоду від конфліктів, так і можливості для розвитку навичок адаптації, саморегуляції та конструктивного вирішення проблем. Підлітки, що живуть у середовищі постійної напруги, ризикують закріпити у свідомості переконання про те, що агресія чи маніпуляція – ефективні способи досягнення цілей, що в майбутньому може негативно впливати на формування їхньої особистості та соціальних відносин.

Особливо важливим є врахування емоційного стану підлітка. Напружена атмосфера у сім'ї, часті сварки батьків або надмірна критика можуть призвести до розвитку тривожності, депресивності, невпевненості та низької самооцінки. Підлітки в таких умовах часто відчують нестачу підтримки та розуміння, що ускладнює процес засвоєння соціальних навичок і моральних цінностей. Водночас позитивне вирішення конфліктів, здатність до компромісу та підтримка батьків у моменти напруги сприяють формуванню стійкості, навичок конструктивної взаємодії та відповідальності.

Сімейне середовище під час підліткового віку виступає не лише джерелом підтримки або стресу, а й одним із визначальних чинників соціалізації. Внутрішньосімейні конфлікти, навіть якщо вони не є фізично насильницькими, можуть мати значний вплив на психоемоційний стан, поведінкові реакції та розвиток соціальних компетенцій підлітка. Розуміння цих механізмів дозволяє підкреслити важливість гармонійних стосунків у родині та визначити потенційні фактори ризику, що впливають на формування цілісної особистості підлітка.

У сучасній науковій літературі причинно-наслідкові комплекси, що призводять до виникнення негативних поведінкових проявів у підлітків, досліджуються досить глибоко. Вони охоплюють взаємодію зовнішніх умов і

внутрішніх психологічних характеристик особистості, що у сукупності формують тенденцію до делінквентної поведінки. На думку дослідників, причини правопорушень серед неповнолітніх слід розглядати як єдиний комплекс, що включає як об'єктивні фактори соціального середовища, так і суб'єктивні характеристики особистості підлітка. Тобто для розкриття механізмів виникнення девіантної поведінки недостатньо лише аналізувати психологічні особливості дитини – необхідний системний підхід, що враховує взаємодію соціальних, сімейних та індивідуальних чинників.

Особливо значущим у цьому комплексі є сімейне середовище. Підліткова делінквентність переважно має соціальні корені, серед яких провідне місце займають недоліки виховання. За даними різних досліджень, від 30 до 85% делінквентних підлітків виростають у неповних або деформованих сім'ях, де відсутній один із батьків або де з'являється новий член родини, наприклад, вітчим чи мачуха. Соціальні потрясіння, що супроводжують безбатченство або обмеження сімейної опіки, сприяють формуванню асоціальної поведінки.

Види виховання в таких сім'ях мають два основні полярні прояви: надмірну опіку або байдужість. У першому випадку дитина виховується у своєрідній тепличній атмосфері, де її наділяють надмірною увагою та захищеністю від труднощів. Такі діти залишаються інфантильними, не готовими до самостійного життя, що може провокувати егоїстичні, себелюбні риси характеру. У другому випадку дитина залишена на самостійний розвиток без необхідного керівництва та підтримки, що створює ризик формування асоціальної поведінки через недоотримання базових соціальних навичок.

Сучасні підходи до виховання підлітків іноді підкреслюють важливість свободи розвитку, проте досвід показує, що без належного контролю та підтримки свобода часто веде до девіацій, оскільки більшість підлітків не здатні самостійно визначити межі допустимої поведінки. Самостійність, що не супроводжується моральним та емоційним наставництвом, може спричинити

розвиток делінквентних форм поведінки. Крім того, внутрішньосімейні конфлікти, навіть якщо вони не мають фізичної форми насильства, суттєво впливають на формування психоемоційної сфери підлітка.

Конфлікти між батьками, розлучення, жорстоке або нерівномірне виховання створюють емоційний вакуум, який дитина намагається заповнити за рахунок спілкування з однолітками у неформальних групах, де найчастіше домінує асоціальна поведінка, зокрема хуліганство та агресія. Такі групи стають референтними для підлітка, формуючи його систему цінностей та мотиваційних установок, що часто суперечать загальносуспільним нормам [34].

Вплив сім'ї проявляється на двох рівнях: по-перше, на рівні міжособистісних взаємодій у родині, де кожний член сім'ї моделює поведінку іншого через власні реакції та моделі поведінки; по-друге, на індивідуальному рівні, де формуються особистісні характеристики підлітка – його здібності до самоконтролю, емпатії, співпереживання та вирішення конфліктів. Негативні фактори сімейного впливу, такі як емоційне відчуження, зневага моральних та правових норм батьками, а також відсутність узгодженості у вихованні, сприяють формуванню асоціальних та девіантних рис. Соціальна роль освіти та дозвілля також має ключове значення у профілактиці делінквентної поведінки. Кризові явища в системі освіти, комерціалізація навчальних закладів, обмеження доступу до якісної освіти, а також відсутність активного залучення підлітків до гуртків, секцій і творчих об'єднань формують додатковий ризик соціальної дезадаптації. Дослідження показують, що більшість сучасних підлітків проводять значну частину часу за телевізором або комп'ютером, споживаючи контент, пов'язаний із насильством і агресією, що безпосередньо впливає на формування девіантної поведінки.

Особливу увагу слід приділяти взаємозв'язку сімейних факторів та психологічного розвитку підлітка. Агресивна поведінка, неуважність батьків до потреб дитини, відсутність емоційної підтримки формують у підлітка почуття

непотрібності та емоційної нестійкості, що проявляється у вандалізмі, протиправних діях та конфліктній поведінці з однолітками й дорослими. З іншого боку, родини, де панують теплі взаємини, підтримка, довіра та повага до індивідуальності дитини, сприяють розвитку доброзичливості, колективізму, здатності до співпереживання та самостійності.

Окрім традиційних сімейних факторів, важливе значення має стиль виховання та міжособистісна комунікація між батьками та підлітком. Дослідження показують, що відкритий стиль спілкування, коли батьки уважно слухають дитину, обговорюють правила та очікування, створює у підлітка відчуття безпеки та впевненості. Натомість авторитарний або агресивний стиль веде до внутрішньої тривожності та опору, формуючи приховану агресію, що може проявлятися у відношенні до однолітків або суспільства загалом.

Серед факторів ризику також слід виділити емоційну непослідовність батьків у вихованні. Коли дорослі по-різному реагують на одні й ті самі поведінкові прояви підлітка, дитина втрачає орієнтири щодо дозволеного та забороненого. Така ситуація провокує експерименти з порушенням правил, пошук авторитетів у неформальних групах та підвищує ймовірність соціально небажаної поведінки. Не менш важливим є приклад старших членів родини. Підлітки активно засвоюють моделі поведінки, спостерігаючи за діями батьків та інших дорослих. Якщо в сім'ї присутня агресія, зловживання алкоголем, порушення правових норм, дитина часто сприймає це як допустиму модель поведінки, що надалі проявляється у власних взаєминах та соціальних взаємодіях.

Соціально-психологічне середовище поза сім'єю також має величезне значення. Підлітки, що знаходяться у кризових або неблагополучних районах, де поширене насильство та злочинність, мають більшу ймовірність залучення до девіантних груп. Тут формується так званий подвійний ризик: негативний вплив

сім'ї та соціального середовища взаємно посилюють один одного, що ускладнює процес соціалізації та адаптації підлітка.

Важливо враховувати роль психологічної підтримки та профілактичних програм. Підлітки, які мають доступ до психологічного консультування, тренінгів емоційного самоконтролю, соціальних гуртків та дозвілля з позитивним впливом, демонструють значно нижчий рівень девіантної поведінки. Системне залучення підлітка до активностей, що сприяють розвитку співпереживання, відповідальності та комунікативних навичок, зменшує ризики асоціальної поведінки та сприяє формуванню соціально адаптованої особистості.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що формування особистості підлітка та профілактика девіантної поведінки є результатом складної взаємодії багатьох чинників. Основними серед них є сімейне середовище, стиль виховання, рівень емоційної підтримки, соціальне оточення, доступність освіти та позашкільних активностей, а також індивідуальні психологічні характеристики дитини. Відсутність уваги до будь-якого з цих аспектів може створити ризик формування асоціальних моделей поведінки, що у свою чергу веде до конфліктів у школі, спільноті та в подальшому в суспільстві [12].

Особливу роль відіграє родина, яка виступає першою та основною соціалізаційною ланкою. Батьки не лише передають дитині знання та навички, але й формують у ній емоційні установки, систему цінностей та моделі поведінки. Дослідження показують, що підлітки, які виховуються у сім'ях із теплими, стабільними стосунками та чіткими правилами, менше схильні до протиправної поведінки, проявів агресії та конфліктів із соціальним оточенням. У таких родинах ефективна комунікація, взаємна підтримка та повага до індивідуальності дитини сприяють формуванню самоконтролю, відповідальності та соціальної компетентності.

На противагу цьому, сім'ї, де панують конфлікти, відсутність узгоджених правил, емоційна байдужість або агресія, створюють ризик формування

девіантних рис у підлітка. Психологічні наслідки таких умов можуть включати тривожність, низьку самооцінку, агресивні спалахи та прагнення до асоціальних форм самоствердження. Відтак сімейні чинники залишаються одними з найважливіших у профілактиці делінквентної поведінки та підтриманні соціально адаптованої поведінки підлітків.

Соціальне оточення поза сім'єю також визначальне. Школа, однолітки, громадські та позашкільні організації формують систему підтримки або, навпаки, сприяють розвитку девіантних моделей поведінки. Підлітки, що не мають доступу до позитивних соціальних взаємодій та діяльностей, частіше шукають підтримку серед груп з ризикованою поведінкою, де панують антигромадські цінності. Таким чином, комплексний підхід до профілактики асоціальної поведінки має включати роботу не лише з родиною, а й із соціальним оточенням підлітка.

Психологічні особливості підлітка, включно з типом темпераменту, емоційною стійкістю та рівнем самоконтролю, визначають сприйнятливність до зовнішніх впливів. Діти з імпульсивними та емоційно нестійкими рисами потребують більшої уваги та спеціалізованих психокорекційних програм. Профілактика у таких випадках передбачає комплексне залучення психологів, педагогів та соціальних працівників для формування навичок самоконтролю, конструктивного вирішення конфліктів та здорової соціальної адаптації.

Отже, для ефективного розвитку підлітків необхідно здійснювати системну роботу на кількох рівнях: родина, школа, позашкільне середовище та соціальні інституції. Такий підхід дозволяє врахувати всі можливі фактори ризику, зміцнити захисні механізми підлітка та сприяти формуванню соціально відповідальної особистості. Практичне застосування цих знань включає як роботу з батьками та педагогами щодо стилів виховання та комунікації, так і організацію доступних позашкільних програм, тренінгів та психологічної підтримки для підлітків.

Насамкінець, формування гармонійної особистості підлітка можливе лише за умови інтегрованого підходу, що враховує сімейні, соціальні та індивідуальні чинники одночасно. Профілактика є багаторівневим процесом, що передбачає координацію дій батьків, педагогів, психологів та громадських інститутів. Лише комплексне впровадження таких заходів забезпечує формування у підлітків позитивних соціальних навичок, емоційної стабільності та здатності до конструктивної взаємодії з оточенням.

Висновки до третього розділу

Проаналізувавши процес соціалізації дітей та підлітків у контексті сімейних конфліктів, стверджуємо, що конфліктне середовище значною мірою визначає формування особистості, соціальних навичок та емоційної стійкості. Діти та підлітки активно сприймають і інтерпретують конфлікти, що відбуваються у родині, і їхня реакція залежить від віку, індивідуальних особливостей, темпераменту та рівня емоційної підтримки.

Сімейні конфлікти, особливо ті, що супроводжуються агресією, насильством або емоційною нестабільністю, підривають відчуття безпеки дитини, негативно впливають на самооцінку, розвиток емоційної регуляції, здатність до співпраці та соціальної адаптації. У підлітковому віці конфлікти можуть провокувати формування девіантної поведінки, агресивності, замкненості або пасивності, особливо за умов хронічної напруги, емоційного відчуження чи невідповідного виховання.

Водночас конфлікт не є суто негативним явищем. За умови конструктивного підходу, емоційної підтримки, розвитку навичок саморегуляції та соціальної компетентності він може слугувати ресурсом розвитку, формувати стійкість, емпатію, відповідальність і здатність до ефективної взаємодії з оточенням.

Найбільш впливовим елементом впливу на процес соціалізації дитини в умовах сімейного конфлікту є реакція з боку дитини на емоційно-напружені події, які відбуваються між значущими для неї людьми.

Активне переживання сімейного конфлікту може впливати на такі моделі поведінки як зниження самооцінки, переживання критики без конструктивного змісту, що в майбутньому буде призводити до невпевненості у собі.

Ще основними аспектами впливу є звикання до стану внутрішнього напруження, що формує підвищену чутливість до будь-яких подразників. Сам по собі сімейний конфлікт нівелює ті соціалізаційні функції, які виконує інститут сім'ї. Серед другорядних психологічних аспектів впливу сімейного конфлікту на соціалізацію дитини є відсутність відчуття безпеки, як результат – боязкість перед навколишнім середовищем та ускладнення опанування соціальних норм і формування внутрішніх моделей поведінки.

У контексті впливу сімейного конфлікту на соціалізацію підлітків також може проявлятися проблематика самоконтролю, відсутності співпереживання, а також відсутності навичок конструктивного вирішення конфліктів. Найбільш вагомим впливом сімейного конфлікту на соціалізацію підлітка є можливість формування у нього асоціальних та девіантних моделей поведінки як спосіб наслідування поведінки своїх батьків.

Таким чином, вплив сімейних конфліктів на соціалізацію дітей і підлітків є багатовимірним і комплексним. Важливе значення має не лише характер конфліктів, а й наявність підтримувальних ресурсів: стабільних стосунків із батьками чи іншими дорослими, позитивного соціального досвіду, можливості залучення до освітніх, творчих та спортивних активностей. Забезпечення таких умов сприяє збереженню психічного благополуччя, розвитку соціальних навичок і формуванню цілісної, адаптованої особистості, здатної ефективно взаємодіяти у суспільстві.

ВИСНОВКИ

По-перше, нами було сформульовано основні теоретичні засади дослідження сімейного конфлікту.

Спираючись на дефініції цих термінів, можна дати визначення сімейному конфлікту, який є специфічною формою міжособистісної суперечності, що виникає у межах сімейної системи та пов'язана з розбіжностями в потребах, інтересах, очікуваннях і цінностях її членів.

Окреслені типології сімейних конфліктів за різними критеріями, зокрема за суб'єктами та джерелом конфлікту, а також за поведінкою сторін, також представлено авторську ієрархію сімейних конфліктів за критерієм їхнього психологічного значення, яка включає в себе господарсько-економічні конфлікти, конфлікти між родичами з авторитарним втручанням, позиційні, сексуальні та емоційні конфлікти.

Типологія сімейних конфліктів охоплює різноманітні категорії суперечностей, які можуть виникати у сімейному середовищі.

Визначено логічну структуру дослідження явища соціалізації, яка складається з її форми, інструментів та впливу. Систематизовані різні типології сім'ї, диференційовані різні її види, як нуклеарна, розширена, змішана.

По-друге, класифіковано форми та інструменти соціалізації дітей і підлітків.

Серед основних форм соціалізації дітей та підлітків в умовах сімейного конфлікту є соціальна адаптація, процес статево-рольової соціалізації та сам процес сімейної взаємодії, який впливає на формування самооцінки, емоційної регуляції, комунікативних навичок та ціннісних орієнтацій дитини чи підлітка.

Соціальна адаптація як форма соціалізації індивіда сприяє таким процесам як пошук ідентичності, процесу самоствердження, а також формування моральних орієнтирів, які продиктовані соціальних навколишній середовищем.

Інститут сім'ї виступає первинним джерелом соціальної адаптації, адже в контексті сімейного спілкування дитина вперше засвоює норми співжиття, моральні цінності та моделі спілкування.

Процес статево-рольової соціалізації включає в себе процес надбання первинних психологічних установок стосовно статевих психологічних якостей, ролей, знову ж таки, які конституюються через інститут сім'ї. Порушення цього процесу може призвести до дезадаптації, конфліктності або формування неадекватних рольових установок.

Сімейна взаємодія впливає на формування самооцінки, емоційної регуляції комунікативних навичок та ціннісних орієнтацій дитини та підлітка.

Основні соціалізуючі функції сім'ї передбачають забезпечення фізичного, емоційного та психологічного розвитку дитини, формування її статевої ідентифікації, адекватної самооцінки, інтелектуального потенціалу, здібностей і життєвих можливостей. В умовах сімейного конфлікту можемо констатувати що ці функції значною мірою порушуються або виконуються непослідовно, що призводить до емоційної нестабільності, зниження почуття безпеки та труднощів у саморозвитку.

Серед ключових інструментів соціалізації дітей і підлітків у конфліктних сім'ях класифіковані наступні типи підтримки: сімейне консультування, розвиток навичок емоційної регуляції, створення безпечного та підтримувального освітнього середовища, залучення соціальних служб, формування навичок конструктивної комунікації, профілактика девіантної поведінки.

По-третє, нами конкретизовано впливи сімейних конфліктів на соціалізацію дітей та підлітків.

Негативний вплив сімейного конфлікту на соціалізацію дітей та підлітків визначається наступними атрибутами: відсутністю стабільних стосунків з батьками чи іншими дорослими, зниженням самооцінки, соціальної дезадаптації,

а також супроводжується можливістю формування соціальних та девіантних моделей поведінки.

З іншого боку, сімейний конфлікт може впливати на розвиток психологічної стійкості, відповідальності та здатності до ефективної взаємодії з оточуючим середовищем, але тільки при певних ситуативних конфліктах. Якщо ж сімейна взаємодія дитини чи підлітка постійно відбувається в атмосфері емоційного напруження, то загальний психоемоційний стан дитини теж буде негативно реагувати на це.

Диференційовано основні відмінності між особливостями соціалізації дітей та підлітків. Так, у дитини соціалізація залежить від дорослих, які формують його життєвий простір і створюють умови для засвоєння першого соціального досвіду. Сімейний конфлікт ускладнює соціалізацію підлітків, хоч вони і менше залежать від своїх батьків на побутовому рівні.

Визначені результати говорять про негативний вплив сімейного конфлікту на соціалізацію дитини та підлітків, який супроводжується процесами дезадаптації, відтворенням соціально неприйнятливих типів поведінки або й відсутністю потягу до взаємодії з навколишнім середовищем, емоційного стресу, зниження самооцінки, переживанням критики без конструктивного змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамова, О. С., Тодошак, О. О. (2024). Готовність сучасної молоді до вступу у цивільний шлюб: психологічні аспекти. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету Серія Психологія*, Вип. 4. С. 34–40. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.4.7>
2. Алфьорова Т. М. (2021). Підстави та наслідки фіктивності шлюбу в сімейному праві України: перспективи вдосконалення. *Право і суспільство*. 2021. № 3. С. 25–30.
3. Андросович, К. (2023). Особливості соціально-психологічної підтримки процесу соціалізації обдарованої учнівської молоді. *Теоретичні І Прикладні Проблеми Психології*, Вип. №2(61), 2023. С. 18–35. URL: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-61-2-18-35>
4. Бабич, А. С. (2012). Природа виникнення конфліктів молодого подружжя. Інтеграція науки і практики в контексті професійної діяльності майбутніх фахівців. *Педагогіка, Психологія, Економіка. Дні науки*. Київ, 2012. с. 6-20.
5. Білик Т. Про сімейну медіацію. URL: http://www.metida.kiev.ua/ua/about_mediation/ (дата звернення 03.09.2025).
6. Бровко А. (2019). Психологія подружніх конфліктів та їх подолання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2019. № 11. С. 42–48.
7. Вовченко, О. А. (2021). Вплив емоційного інтелекту на процеси соціалізації підлітків з особливими освітніми потребами. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, Вип. 5(5). С. 747-759. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732415/>
8. Гайдук О. (2022). Сімейні конфлікти та їх основні причини. *Матеріали XII-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих науковців (за міжнародною участю)*. 2022. С. 133-134.
9. Герасіна Л. М., Требін М. П., Воднік В. Д. та ін. (2012). *Конфліктологія: навчальний посібник*. Харків: Право, 2012. 128 с.
10. Горова, О. Компетентність сім'ї у розв'язанні подружніх конфліктів. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. Сер. Соціальні та поведінкові науки. Сер. Управління та адміністрування ПОЧАТОК*, Випуск 23(52), 2023. С. 25-40.
11. Гусейнова Д. Вплив сімейних конфліктів на формування підлітків та шляхи їх усунення. *Науково-теоретичний альманах Грані*, Випуск 27 (№5). С. 137-141. URL: <https://doi.org/10.15421/1724103>

12. *Детермінанти розвитку негативних емоційних станів, що сприяють делінквентним формам поведінки неповнолітніх.* URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1222> (дата звернення: 26.11.25).
13. Єзерська Н. В. (2016). *Соціально-психологічні особливості процесу адаптації підлітків.* Київ: КНУ, 2016. С. 36-38.
14. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. (2019). *Конфліктологія: навч. посіб.* Київ: КНЕУ, 2019. 315 с.
15. Заїкіна, М. К. (2022). Психологічні особливості девіантної поведінки в підлітковому віці. *Актуальні Проблеми Психології В Закладах Освіти*, Вип. 2. 2022. С. 128–132. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v2i.7522>
16. Зарицька, В. В., Козаченко, Д. С. (2024). Вплив неповної сім'ї на психологічний розвиток сучасних підлітків. *Journal of Psychology Research*, Issue 30(13), 2024. 51-59.
17. Кацавець Р. С. (2024). *Психологія розвитку особистості. Навч. посіб.* Київ: Алерта, 2024. 152 с.
18. Коновальчук І. М. (2012). Особливості соціалізації дитини в ситуації конфлікту з батьками. *Регіональні аспекти модернізації соціально-економічних процесів в умовах суспільної нестабільності: збірник наукових робіт.* Житомир: Вид-но Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2012. С. 41-45.
19. *Конфлікти в сім'ї: вплив на дітей дошкільного віку.* URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27065/1/15.pdf> (дата звернення: 25.11.25).
20. Косован Н. М. (2024). Основні аспекти взаємодії сімейного мікроклімату як засобу особистісного розвитку дитини. *Вікова та педагогічна психологія. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій.* Випуск 68. 2024. С. 62-63.
21. Кравченко Т.В. (2006). Соціалізація особистості й соціальне середовище. *Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр.* Вип. 9. Київ, 2006. Кн. 2. С. 23-29.
22. Леонова Ю. В. (2014). Сімейні конфлікти як чинник впливу на соціалізацію дитини дошкільного віку. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій.* 2014. С. 75-76.
23. Литвишко, О. М., Яценко, Л. В., & Зачепа, І. М. (2023). Гендерна соціалізація дошкільника. *Pedagogical Sciences Theory and Practice*, 1, 152–158. URL: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-1-22>

- 24.Малихіна С. Ю., Пашко А. О. Сімейні конфлікти: причини та наслідки. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Дніпро: ДГУ, 2022. С. 92-95.
- 25.Міщук І. В., Соломко С. С. Теоретико-правові аспекти поняття «фіктивний шлюб». *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. С. 87–91.
- 26.Москаленко В.В. *Соціальна психологія. Підручник. Видання 2ге, виправлене та доповнене*. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
- 27.*Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків конфлікту. Навчальний посібник*. Том 2. Київ. 2018. 240 с.
- 28.*Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти*. П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. – Київ : Талком, 2018. – 580 с.
- 29.Падалиця К. О., Туриніна О. Л. Психологічні особливості конфліктів у подружніх парах. *In: The 5th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects”* (February 6–8, 2022). SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. p. 441.
- 30.Пасічніченко, А. В., & Ковалевська, Н. В. (2025). Соціалізація дітей дошкільного віку в умовах сучасних викликів. *Імідж сучасного педагога*, Випуск 2, 2025. с. 12-15.
- 31.Пелих Н. С., Левус Н. І. Особливості статево-рольової соціалізації підлітків з повних та неповних сімей. *Проблеми сучасної психології*. Випуск 22. Кам'янець-Подільський: КПНУ, 2013. С. 447-448.
- 32.Пілецька, Л. (2023). Соціалізація обдарованої молоді в сучасних умовах. *Теоретичні І Прикладні Проблеми Психології*, №2(61) 2023, 36–44. URL: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-61-2-36-44>
- 33.Поліщук В. М. *Психологія сім'ї: підручник*. Суми: Університетська книга, 2021. 247 с.
- 34.*Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. Вип. 14. Кам'янець Подільський: Аксіома, 2011. 928 с.
- 35.Прохоренко, Л. І. (2024). Психологія інклюзії: освіта та соціалізація дітей з особливими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*, Випуск 3 (115), 2024. с. 7-20.

36. Русин Н. М., Савко Л. Причини сімейних конфліктів. Мукачево: Мукачівський державний університет, 2019. С. 276-277.
37. Сивохоп Я. Основні підходи щодо формування навичок здорового способу життя учнівської молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Випуск 18, 2013. С. 102–104.
38. Сингаївська, І. В., & Лукаш, Ю. С. (2021). Психологічна допомога при вирішенні подружніх конфліктів. *Вчені записки Університету «КРОК»*, Випуск 1, 2021. С. 251-257.
39. Синякова, В. (2021). Соціалізація підлітків в умовах прийомної сім'ї. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 153-158.
40. Сімейний Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.11.25).
41. Сторож О.В. Особливості адаптації дітей шкільного віку до навчання в умовах постійних тривог. *Габітус*, вип. 43, 2022, с. 89-94.
42. Турбан В. В. Концепт «особистості» з погляду теорії історії понять. Актуальні проблеми психології: *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. Загальна психологія. Історія психології. Етнічна психологія*. Київ; Ніжин: ПП Лисенко, 2019. Т. IX, вип. 12. С.564-575.
43. Тьор Л.В. Соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивностільових особливостей і пізнавальної діяльності осіб юнацького віку. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2020. Т. IX, Вип. 13. С. 696-705.
44. Тьор, Л., Гейко, Є., Завацький, В., Блискун, О., Сафонов, А., & Царенок, В. (2025). Соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці. *Теоретичні І Прикладні Проблеми Психології*, 1(66) 2025, 142–153. URL: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2025-66-1-142-153>
45. Федоренко Р. П. Аналіз психологічних особливостей подружньої зради на різних стадіях функціонування сім'ї. *Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 10, 2018. С. 146–152.
46. Федоренко Р. П. Психологічний аналіз подружніх взаємин на різних стадіях функціонування сім'ї : монографія / *Волинський національний університет*

- імені Лесі Українки, факультет психології, кафедра практичної психології та психодіагностики. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 332 с.
- 47.Хавула Р. М. Психологічні особливості подружньої сумісності. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педуніверситету імені Івана Франка. Дрогобич: Посвіт, 2012. Вип. 3. С. 258–267.*
- 48.Хамініч О. М. Резильєнтність: життєстійкість, життєздатність або резильєнтність? *Науковий вісник Харківського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2016. Вип. 6 (2). С. 160-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_6%282%29_30*
- 49.Цільмак О. М., Лефтеров В. О. *Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі: навчально-наочний підручник. Київ: Вид-во Ліра-К, 2020, 266 с.*
- 50.Цюркало Т. І. Дослідження інституту сім'ї в лоні соціально-філософського знання. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. Випуск № 2 (26). 2009. С. 148-152.*
- 51.Черниш Н. *Соціологія – курс лекцій. Львів: ЛНУ. 543 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chernysh_Nataliia/Sotsiolohiia_Kurs_lektsii.pdf*
- 52.Чорноока, Н. (2025). Соціально-психологічні детермінанти соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях. *Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 30 квітня 2025 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2025. с. 365.*
- 53.Чорноштан Є. (2025). Історія та еволюція української сім'ї: Аналіз проблем і шляхів їх вирішення. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. Випуск 1, №66. Яготин, 2025. С. 127-132.*
- 54.Чубатий М. *Історія Християнства на Русі-Україні, Т. І. Рим, Нью-Йорк, 1965. 816 с.*
- 55.Шалатович О., Шалатович І. (2022). Філософсько-методологічні основи наукових досліджень сім'ї. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках, Випуск 5(1), С. 65-72. URL: <https://doi.org/10.15421/342209>*
- 56.Шеленкова Н.Л., Андросова А.С. Специфіка подружніх конфліктів. *Психологічний журнал Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: УДПУ, 2019. Випуск №3. С. 68-75.*

57. Яблонська Т.М. (2015). Вікові та індивідуально-психологічні особливості як чинник самовдосконалення особистості. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія „Психологія”*. Вип. 37. 2015. С. 28-39.
58. Яковенко О. Соціально-педагогічний супровід підлітків у кризових ситуаціях. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. Т. 1(52). С. 123–130.
59. Akanbi, M. I. (2014). Impact of divorce on academic performance of senior secondary students in Ilorin metropolis, Kwara state. *VNU Journal of Science: Natural Sciences and Technology*, 1(8), 90–96. URL: <http://iiste.org/Journals/index.php/RHSS/article/view/15768>
60. Aliyev T. (2022). The impact of family conflicts on the development of social skills of adolescents. *Social Studies*, 12(1). 2022. Pp. 25-37.
61. Baranovska, Y. H. (2019). EMPIRICAL RESEARCH ON ANXIETY IN TEENAGERS. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, (2), 37-43. URL: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2019-2-5>
62. Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1). 1991. Pp. 56-95. URL: <https://doi.org/10.1177/02724316911111004>
63. Birrell, L., Werner-Seidler, A., Davidson, L., Andrews, J. L., & Slade, T. (2025). Social connection as a key target for youth mental health. *Mental Health & Prevention*, 37, 200395. URL: <https://doi.org/10.1016/j.mhp.2025.200395>
64. Blossom, J. B., Adrian, M. C., Stoep, A. V., & McCauley, E. (2019). Mechanisms of Change in the Prevention of Depression: An Indicated School-Based Prevention Trial at the transition to High school. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 59(4), 541–551. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2019.05.031>
65. Briggs-Gowan, M. J., Estabrook, R., Henry, D., Grasso, D. G., Burns, J., McCarthy, K. J., Pollak, S. J., & Wakschlag, L. S. (2018). Parsing dimensions of family violence exposure in early childhood: Shared and specific contributions to emergent psychopathology and impairment. *Child Abuse & Neglect*, 87, 100–111. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.06.006>
66. Briggs-Gowan, M. J., McCarthy, K. J., DiVietro, S., Goldstein, B. L., & Grasso, D. J. (2025). Assessing Dimensions of Children’s Exposure to Family Violence

- with the Family Socialization Interview – Revised 2.0. *Child Maltreatment*, №1, 2025. URL: <https://doi.org/10.1177/10775595251381229b>
67. Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357.
68. Daddis, C. (2011). Desire for increased autonomy and adolescents' perceptions of peer autonomy: "Everyone else can; why can't I?" *Child Development*, 82, 1310–1326.
69. Dykeman, B. F. (2003). The Effects of Family Conflict Resolution on Children's Classroom Behaviour. *Journal of Instructional Psychology*, 30(1), 41.
70. Franssen, T., Stijnen, M., Hamers, F., & Schneider, F. (2020). Age differences in demographic, social and health-related factors associated with loneliness across the adult life span (19–65 years): a cross-sectional study in the Netherlands. *BMC Public Health*, 20(1), 1118. URL: <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09208-0>
71. Gayathri, S. (2023). Effective communication in marital relationships: A review. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 18(3), 110–115.
72. Kelley, H. H., Marks, L. D., Dollahite, D. C., & Aller, T. B. (2025). How nonreligious parents approach the (Non)Religious socialization of their children. *Journal of Family Issues*, August 2025. URL: <https://doi.org/10.1177/0192513x251370700>
73. Keyes, K. M., Kreski, N. T., & Patrick, M. E. (2024). Depressive symptoms in adolescence and young adulthood. *JAMA Network Open*, 7(8). <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2024.27748>
74. Khandabi, E. G., Peymani, J., Tizdast, T., & Khalatbari, J. (2024). Comparing the Effectiveness of Schema Therapy and Emotion-Focused Therapy on Attitudes Towards Infidelity Among Individuals Experiencing Marital Conflict. *Aftj*, 5(2), pp. 87-94. URL: <https://doi.org/10.61838/kman.aftj.5.2.10>
75. Koerner, A. F., & Fitzpatrick, M. A. (2006). Family conflict communication. *The Sage handbook of conflict communication: Integrating theory, research, and practice*, 159-183. URL: <https://doi.org/10.4135/9781412976176.n6>
76. Lammers, C. L., & Stams, G. J. J. M. (2008). The effects of family conflict on adolescent development. *Journal of Child and Family Studies*, 17(3). 2008. Pp. 371-383. URL: <https://doi.org/10.1007/s10826-007-9188-2>
77. McGuire, A., Jackson, Y., Grasso, D. J., Slavich, G. M., & Kingston, N. (2024). Caregiver report of children's exposure to adverse life events: Concordance between questionnaire and interview approaches. *Journal of Interpersonal*

- Violence*, 39(15–16), 3712–3737. URL: <https://doi.org/10.1177/08862605241233271>
78. Molnár, R., Girasek, E., Csinády, A., & Bugán, A. (2010). The potential role of professional socialization in the development of conflict between the professional and family roles in light of stereotypes about female physicians and jurists. *Mentálhigiéné És Pszichoszomatika*, 11(1), 31–51. URL: <https://doi.org/10.1556/mental.11.2010.1.3>
79. Okolnych, T., & Bosyi, O. (2025). The content of the category «socialization of youth in traditional society. *Academic Notes Series Pedagogical Science*, 1(217). URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-217-39-42>
80. Rustamova, L. (2023). Ways to resolve intra-family conflicts: *Psychological approaches*. *Psychology and Development*, 8(2). 2023. pp. 10-20.
81. Salehi, F., Pirani, Z., & Heydari, H. (2025). A Review of Intervention Approaches in Marital Conflicts. *KMAN Conseling and Psychology Nexus*, 3, pp. 1-11. URL: <http://doi.org/10.61838/kman.fct.psynexus.3.10>
82. Sindhura, B. S., & J, G. K. (2025). Parenting and Gender Socialization in Children: A scoping review. *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 23(4), 199–217. URL: <https://doi.org/10.9734/arjass/2025/v23i4672>
83. Scelza, B. (2022). “Marriage and monogamy in cross-cultural perspective,”. *The Oxford Handbook of Human Mating*, ed. D. M. Buss (Oxford University Press), pp. 531-554.
84. Story, L. B., & Bradbury, T. N. (2004). Understanding marriage and stress: Essential questions and challenges. *Clinical Psychology Review*, 23(8), 1139–1162. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2003.10.002>
85. Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
86. Tajfel, H. (1982a). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
87. Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 1(2), 149-178.
88. Tajfel, H., & Turner, J. C. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.), **Political psychology: Key readings** (pp. 276–293). Psychology Press. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203505984-16>

89. Tolorunleke, C. A. (2014). Causes of Marital Conflicts amongst Couples in Nigeria : Implication for Counselling Psychologists. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 140, 21–26. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.04.381>
90. Updegraff, K. A., McHale, S. M., Whiteman, S. D., Thayer, S. M., & Crouter, A. C. (2006). The nature and correlates of Mexican American adolescents' time with parents and peers. *Child Development*, 77, 1479–14.